

SENDİKACILIK HAREKETİNİN KRİZİ VE YENİ GELİŞMELER ÜZERİNE GÖZLEMLER

Metin Özüğurlu

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Araştırma Görevlisi

• • •

Özet

Bu çalışmada, sendikacılık hareketinin krizi tartışmaları eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmış ve uluslararası sendikacılık hareketi içindeki radikal yönelimler üzerine gözlem ve değerlendirmeler yapılmıştır. Endüstri ilişkileri literatürü içinde sendikacılığın krizini, modası geçmiş bir öznenin (proletarya), bir kurumun (sendika) ve bir toplumsal hareketin (emek hareketi) ölüm sancıları biçiminde ele alan yaklaşımların egemenliği vardır. Bunlara göre, akademik çalışmaların 'doğru' gündemini, 'sendikasız endüstri ilişkileri sistemi', 'esneklik', 'insan kaynakları yönetimi' gibi temalar oluşturmaktadır. Sendikacılık hareketi içinde meydana gelen ve genellikle toplumsal hareket sendikacılığı' terimiyle anılan radikal dönüşümler irdelenerek, yukarıdaki görüşlerin temelsizliği gösterilmiştir. İlk olarak örgütsüzlerin örgütlenmesi konusundaki girişimler üzerinde durulmuş; sendikacılık hareketinin yeni toplumsal hareketlerle ittifaklara girdiği ve kendi içinde 'kimlik politikaları' geliştirebildiği gösterilmiş; üçlü sisteme dayalı çeşitli 'sosyal uzlaşma' sistemlerinden, sermayeden ve devletten bağımsızlaşarak siyasallaşan örgüt yapılarına doğru bir dönüşümün yaşandığı somut örnekleriyle ortaya konmuş ve yeni ve eski aktörleriyle uluslararası sendikacılık hareketi içindeki 'yeni emek enternasyonalisi' girişimlerine değinilmiştir. Bu makale, literatür ve doküman değerlendirmesine dayalı bir çalışmanın ürünüdür.

On the Crises of Trade Union Movement and New Trends

Abstract

My intention, here, is to critically evaluate the crisis of trade unionism and demonstrate silent trends of the international labour movement opted for building new labour alternative against the neo-liberal desire of global capitalism. For the current literature of industrial relations, the main stream takes the issue of crises as a final episode of old-fashioned subject (proletariat), institution (trade union) and movement (labour), and promotes the 'non-unionised industrial relations', 'flexibility', 'human resources management' etc. as a 'true' agenda of the academic investigations. On the contrary, my study highlights radical alert within the labour movements called 'social movement unionism' which covers four topics, as creative initiatives for organising unorganised labourers, articulating identity politics, shifting from several forms of 'social compromise' system to autonomous and radical-political opposition, and possibilities of new labour internationalism. This article based on documentary type of study.

Sendikacılık Hareketinin Krizi ve Yeni Gelişmeler Üzerine Gözlemler¹

1. Giriş

Hakkında onca şey söylenen küreselleşme süreci, kendi kompozisyonu da değişen sermayenin, ücretli emeğin bütün formlarına karşı yürüttüğü çok yönlü, sistemli ve kesintisiz saldırısı tarafından belirlenmektedir. Küresel ölçekte süren sınıflar mücadelesinde, Keynes'gil dönemin icaplarına uygun olarak kurumsallaşan sendikalar derin bir krizle sarsılmaktadır ve neo-liberal saldırı karşısında yenilgiye uğramış gözükmektedir.

Mağlupların saflarında son 20 yıldır inişli-çıkışlı bir rota izleyerek gelişmekte olan yeni bir mücadele eğilimi, bu yazının ana temasını oluşturacaktır. Uluslararası emek hareketinde gözlenen yeni eğilimler, yeni sanayileşmekte olan ülkelerde "toplumsal hareket sendikacılığı"² (bundan sonra THS kısaltmasıyla anılacaktır), gelişmiş kapitalist ülkelerde ise genellikle "yeni sendikacılık" terimleriyle nitelenmektedir. üzerinde sınırlı sayıda çalışmanın yapıldığı bu konu hakkındaki bilgilerin bir çoğu, sendikacılık hareketi içindeki aktivistler tarafından üretilmektedir. Uluslararası sosyal bilim literatürünün ana

1 Bu çalışma, A.Ü. SBF Asistan Seminerleri'nde bu yılın Mart ayında aynı başlıkla yaptığım bir sunuşun ürünüdür. Bu sürece katılarak eleştiri ve katkılarını benden esirgemeyen bütün arkadaşlara topluca teşekkür ederim. Bu çalışmanın sınırları dışına taşan önemde uyarılarda bulunan hocam Ahmet Makal'a ve titiz okumasıyla metnin diline katkı yapan sevgili arkadaşım Ayten Alkan'a özel olarak çok şey borçluyum. Tabi ki, bütün bu katkılar, metindeki yanlışların bana ait olduğu gerçeğini gizlemez.

2 'Toplumsal hareket sendikacılığı', *social movement unionism* teriminin doğrudan karşılığı olarak 4-5 yıl önce İngilizce'den dilimize aktarıldı. KESK (Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu) içindeki bir çevre tarafından aynı adla bir broşür kaleme alındı. Kişisel olarak oldukça yararlı bulduğum bu broşürde Türkiye koşulları da dikkate alınarak toplumsal hareket sendikacılığının savunusu yapıldı. Böylece, siyasal ve sendikal çevrelerde bu terim, belirli bir grubun sendikal politikasının adı olarak algılanmaya başlandı. Politika kulvarlarında terimlerin neyi niteledikleri ile değil de, kimi (hangi grubu) niteledikleri ile daha çok ilgilenildiği için, bu terimin de, hızla özel bir jargon sepetinin içine atılma tehlikesi vardır. Adı geçen broşür için bkz. YÖN (1997).

akımları, emek hareketinde ortaya çıkan yeni eğilimlere karşı ilgisizdir. Her alanda yepyeni gelişmelerden söz eden egemen düşünce kalıpları, nedense, yenilenlere ait 'yeni' oluşumları görmezden gelmektedir.

Benzer bir düşünce iklimi ülkemizde de mevcuttur. Güncel siyasal saflaşması demokratikleşme sorunsalı etrafında şekillenen ülkemizde 'toplumsal sınıflar', 'emek' ve 'sendikacılık hareketi' gibi başlıkların bu denli marjinalleşmesi düşündürücüdür. 'Sendikasız endüstri ilişkileri' sisteminden, 'insan kaynakları yönetiminden', 'yalın üretimden', 'esneklikten', 'kalite çemberinden' vb. birer olgu olarak söz etmek ayrı bir şeydir, her şeyi bunlardan ibaret görmek ve göstermek ayrı bir şeydir.

Burada ilk olarak 'sendikacılık hareketinin krizi' üzerinde durulacaktır. Bir çok konuda olduğu gibi bu konuda da iki farklı yaklaşımdan söz edebiliriz. Bunlara teorik konumlardaki farklılıkları da önceleyen bir yol ayrımı şeklinde bakmak mümkündür. Son 30 yılda yaşanan dönüşümün nasıl kavranacağı noktasında odaklaşan ve deyim yerindeyse, entelektüel zihniyet haritası (*cognitive map*) düzleminde ortaya çıkan bir yol ayrımıdır, bu. Geniş bir alanda egemenlik sürdüren ilk yaklaşıma "yeni zamanlar" ya da "yeni evre" paradigması demek mümkündür. Yolun bu tarafından bakıldığında sendikacılık hareketinin krizi, miadını doldurmuş eski bir toplumsal hareketin krizi biçiminde görülmektedir. 'Yeni zamanların' dışında kalanları niteleyecek şemsiye bir terim henüz üretilmemiştir. Şimdilik, egemen zihniyetin 'ötekisi' anlamında popülerleşmiş olan 'dinozor' nitelemesini kabullenmek uygun düşebilir. Bu çalışmanın 'dinozor' yaklaşımı gereği, sözü edilen sosyal değişime, yepyeni bir evre şeklinde değil, fakat süreklilikler-kopuşlar diyalektiği ile bezenmiş tarihsel bir süreç şeklinde bakılacaktır. Dolayısıyla sendikacılık hareketinin krizini 'elveda sendikacılık' şiarıyla tartışanlarla araya mesafe konacak ve bu konu, belirli bir konjonktürdeki belirli bir tip sendikacılığın krizi olarak ele alınacaktır. Sendikaların temsili niteliği üzerinde yoğunlaşan kriz tartışmalarına, hem endüstri ilişkileri sistemi içindeki temsili konum açısından, hem de (üye) işçilerle arasındaki temsil ilişkisi açısından, ayrı ayrı bakılacaktır. Bunu alternatif sendika modelleri tartışması, izleyecektir. Son bölümde dünya sendikacılık hareketi içindeki yeni eğilimler hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapılacak ve yeni emek enternasyonalisi konusundaki girişimlere değinilecektir.

3 Yunan kökenli bu kavram, devleti uygarlığın önündeki engel olarak gösteren bir nitelemedir. Kavramın, günümüzdeki anlamıyla dolaşıma girmesi, merkantalist sanayileşme evresinde devlet eleştirisi yapan Avrupalı entelektüel elitler aracılığıyla gerçekleşmiştir (WATERMAN, 1998:46). Kozmopolitanizm terimi bu yazıda, ulus-devletten ziyade küresel düzeni yeğleyen siyasi ve kültürel evrenselcilik anlamında kullanılmıştır. Bu anlamıyla yeni-sağcılıktan fazla bir şeyi ifade etmektedir.

2. Sendikacılık Hareketinin Krizi

1980'ler boyunca emekçi kazanımlarına dönük olarak yeni-sağ eliyle yürütülen saldırı aşaması büyük ölçüde tamamlanmış gözükmektedir. Sovyet Bloğunun çökmesinin ardından, küreselleşme adı verilen süreç içinde kozmopolit bir siyasal kültürle yeniden şekillenen burjuva cephesi, günümüzde egemenlik alanını yeni-sağcılığın ötesine taşıyarak çok daha genişletmiştir. Günümüzde artık, sosyal devletin tasfiye edildiği yeni bir dünya nizamının inşa girişimlerine tanık oluyoruz.

Sosyal düşünce üzerinde egemenlik sürdüren 'yeni zamanlar' yaklaşımı ve bunun endüstri ilişkileri literatüründeki tezahürleri, üretim teknolojisinde, işin örgütlenmesinde, istihdam biçimlerinde vb. meydana gelen ve kısaca 'kuralsızlaşma' ve 'esnekleşme' terimleriyle nitelenen gelişmeleri, küresel sermaye hareketlerinin belirlediği siyasal süreçlerden kopartarak ele almaktadırlar.

2.1. Egemen Zihniyet ve Sendikacılığın Krizi

Bu zihniyetin, sırasıyla sosyal teorideki ve endüstri ilişkileri literatüründeki temel savları şöyle özetlenebilir: Başta bilim-teknoloji sarmalını içselleştiren bilgi alanı olmak üzere, üretim sürecinin belli başlı unsurları 'nesnel' unsurlar olarak; dolayısıyla 'öznel olmayan'; yani, 'politik olmayan' unsurlar olarak ele alınmaktadır⁴. 'Öznel / politik' olanı temsilen işçi sınıfı ve örgütlerinin kaderi ise 'nesnel' gelişmelerin 'zorunlu' addedilen sonuçlarına bağlanmaktadır⁵. Buna göre robot ve mikroçipler sermayenin emekten

4 Oysa kapitalizmin tarihi boyunca, belki de hiç bir üretim teknolojisi, robotların ve mikroçiplerin eriştiği politizasyon düzeyine erişmemiştir. Bir başka yazının konusu olmaya aday bu yargı hakkında bir küçük parantez açmak için *Race & Class* dergisinin editörü Sivanandan'ın (1997:288-289) şu sözlerine bakabiliriz: "...El tezgahı feodal lordların olduğu toplumu, motorlu tezgah endüstri kapitalistlerinin olduğu toplumu, mikroçipler ise küresel kapitalistlerin olduğu toplumu verir... Günümüzde artık politik iktisattan değil, ama sadece iktisadi polity'den söz edebiliriz. Hükümetler güçlerini seçmenlerinden değil, işveren kastlarından, medya baronlarından almaktadır... 'Enformasyon topumu' terimini iki manada anlamak lazımdır; enformasyon bir yandan meta üretimi için makinaları beslerken, diğer yandan siyasi konsensus, kültürel türdeşlik vb. üretmek için insanları besler. İletişim araçlarını kontrol edenler kültürü, siyaseti ve ekonomiyi de kontrol ediyorlar. Dalgalara Britanya değil Murdoch yön veriyor..." Gerek jenerik teknolojiler ve gerekse yenilikler (innovation), esas itibarıyla az sayıda çok uluslu şirketin kapalı av alanıdır. MAI, MIGA örneklerinde görüldüğü gibi, bu aktörlerin "küresel anayasa" yapıcılığına soyundukları düşünülürse, yukarıdaki yargıyla ne anlatılmak istendiği açıklık kazanmış olacaktır.

5 Bu yaklaşıma örnek olarak, *Sendikasıız Endüstri İlişkileri* başlığı ile yayımlanan kitaba yazdığı sunuş yazısında Profesör Toker Dereli'nin (1999:XVII), sendikasıız endüstri ilişkileri "kategori(sine) giren işyerlerinin bir kısmı bilinçli işveren davranışı sonucunda sendikasıız hale getirilmiş olabilirler; büyük çoğunluğu ise doğal ve objektif nedenlerle sendikasıızdırlar (a.b.ç.)", şeklindeki sözleri gösterilebilir.

özgürleştigi, canlı emeğe ihtiyaç duymadığı bir üretim sürecini mümkün kılarken⁶, içinde yaşadığımız tüketim toplumu birey temelli çok-kimlikli özne konumlarını kışkırtmakta, kolektif kimlikler parçalanmaktadır. Sınıf ilişkisi, toplumsal cinsiyet, milliyet, ırk, din, etnik yapı gibi ve bunlarla eş konumda bir 'kimlik' alanıdır⁷. Buna göre, sanayi ötesi toplum koşullarında, kimlik sistemlerinin oluşumu üzerinde sınıf çelişkilerinden sınıfsal olmayan çelişkilere; kolektiften bireye; tekil rollerden çoklu rollere; üretici yaşam deneyimlerinden tüketici deneyimlere bir kayma söz konusudur. Sonuç; çok-kimlikli özne konumları, kamusalıktan arınmış toplumsal alan ve sendikalardan arınmış endüstri ilişkileri sistemidir...

Sosyal teoriye egemen olan bu zihniyetin endüstri ilişkileri literatürü içindeki tezahürleri de şöyle özetlenebilir: Buna göre, sanayi devrimi kendine özgü kurumlar oluşturmuştur. Sendikalar da bunlardan biridir. Günümüzde sanayi devriminin yerini yeni bir devrim almaktadır. 'Yeni devrimin' adı muhteliftir; enformasyon devrimi, yeni iş devrimi, yönetim devrimi, vb. 'Yeni Devrim' kendine özgü kurumlar oluşturacaktır. Bunların arasında sendikalara yer yoktur. İşletmelerin rekabet ve verimlilik isteklerine uygun davranma garantisi vermeleri halinde sendikaların yaşamaları belki mümkün olabilir. "Aksi halde" diyor MESS Başkanı Karakoyunlu (1996:105) "ya silinirler ya da çağdaş çizginin gerisindeki kurumlar arasında yer alırlar". Karakoyunlu'nun sözleri, akademiye de hakim olan egemen görüşlerin yalın bir ifadesinden ibarettir.

Ülkemizden bir örnek vermek gerekirse, Şenkal'a (1999) göre de sendikacılık hareketinin 19. yüzyılda başlayan serüveni 1970'lerin sonlarında nihayete ermiş ve bu tarihten itibaren 'sendikasız endüstri ilişkileri' dönemi başlamıştır. Bu yeni dönem, İnsan Kaynakları Yönetimi içinde bireyi ön plana çıkararak, "işçi ve yönetim arasında samimi ortam yaratan, faydaları genişleten, işçiyi ailesiyle birlikte işletmeye bütünleştirecek stratejiler izleyen, işbirliği kültürü yaratan ve işçinin öz-denetimini geliştiren" özelliklere sahiptir. Şenkal'ın (1999:107) çalışmasında, kaynağı belirtilmeden yer alan aşağıdaki tablo, bu yöndeki görüşlerin bir özetini sunmaktadır. Görüldüğü gibi, proletaryanın üzerinden "iki devrim" silindir gibi geçmiştir.

6 Bu yönde etkili savlar ileri süren bir çalışma için bkz. Rifkin, J. (1995). Bu savların Marksist eleştirisi için ise bkz. DAVIS, J./ HIRSCHL, T./ STACK, M. (1997).

7 Bu yöndeki görüşlerin Marksist eleştirisi için bkz. WOOD, E.M. (1996).

Bilginin kullanım yeri	Ortaya çıkan gelişme	İşgücünün durumu
Bilginin alet ve süreçlere uygulanması	Sanayi Devrimi	Proletarya
Bilginin işlere uygulanması	Verimlilik Devrimi	Orta Sınıf (Burjuvazi)
Bilginin bilgiye uygulanması	Yönetim Devrimi	<i>Cogniteria</i> (Bilgi işçisi)

Aynı şekilde, Touraine (1988:153) de, sendikacılık hareketi tarihi "organik ya da biyolojik bir biçim almıştır" derken, benzer bir yaklaşımı sergilemektedir. Touraine'e göre "biyolojik evrimi" içinde sendikalar, salt ekonomik amaç güden işletme sendikacılığından (emekleme evresi), sınıf bilinci temelinde yükselen radikal sendikacılığa (gençlik evresi); oradan, iktisadi ve siyasi pazarlıklarla yürüyen başarılı sendikacılığa (olgunluk evresi) ve nihayet sanayinin ve geleneksel işçi sınıfının kriz içinde olduğu günümüzün savunmacı sendikacılık (yaşlılık) evresine gelmiş bulunmaktadır. Bir sonraki evre? Azrail kapıdadır! Şimdiden toprağı bol, yeri cennet olsun....

Aşağıda, sendikacılık hareketinin krizi ve olası gelişmeler konusu, bu duaya amin demeyenlerin bakış açısıyla tartışılacaktır. Bu bakış açısı kriz konusuna, "sendikacılığın krizinden ziyade, sınırlı temelde belirli bir tip sendikacılığın (üye tabanı erkek, kol gücüne dayalı olan milli tip sendikacılık) krizi" (HYMAN, 1994:113) olarak yaklaşmaktadır.

Tartışmaya geçmeden önce, yeni evre paradigmasının kışkırttığı teorik sorunlar hakkında bu çalışmanın konumunu netleştirmek gerekecektir. Yol ayrımının teorik ifadesi, ücretli emek - sermaye ilişkisinin kapitalizm içindeki yerinin ne olduğu ve sınıf ilişkisinin bir 'toplumsal kimlik' alanı olarak görülüp görülemeyeceği sorularıyla ilişkilidir.

Ücretli emek-sermaye ilişkisi, kapitalizme toplumsal yapı hüviyeti kazandıran temel bir ilişkidir. Genelleşmiş bir üretim süreci olarak tam otomasyonun inşası (sermayenin emekten, emeğin de sermayeden mal ve hizmet üretiminde tümüyle bağımsızlaşması) önündeki başlıca engel, bizatihi kapitalizmin kendisidir. Zira, "değer üretimi olmayacaksa, kapitalizm de olmaz" (CARCHEDI, 1997:80) Aynı şekilde sınıf ilişkisi bir toplumsal kimlik alanı olarak da görülemez. Sınıf ilişkisi, oluşuma (*formation*) değil, yapıya (*structure*) referans yapar. Sınıf ilişkisinden ya da ücretli emek konumundan kolektif sınıf kimliği *otomatik* olarak türemez (indirgemeci hata). Aynı şekilde, sınıf ilişkisi ya da ücretli emek konumu sürdüğü müddetçe, kolektif sınıf kimliğinin imkansızlığından da söz edilemez (kültürel rölatifçi hata). İşçi sınıfının 'kolektif kimliği', gündelik yaşam deneyimlerinin kültürel terimlerle ifade edildiği, sınıf bilinci düzlemine ait bir toplumsal oluşumun konusudur. Dolayısıyla kolektif sınıf kimliğinin krizine, bir devr-i teslim hadisesi olarak değil, sınıflar mücadelesi içindeki ârızı (*contingent*) bir durum olarak bakılmalıdır.

2.2. Krizin Kaynaklandığı Alanlar

'Sendikacılık hareketi' dediğimizde, hem belirli bir kurumsallaşmadan, hem de belirli bir toplumsal eylemlilikten söz etmiş oluyoruz. 1970'lerin ortalarından günümüze bakıldığında, her iki unsuru da kapsar şekilde temel bir kriz noktası saptayabiliriz: 'Temsil' krizi. Kurumsal açıdan sendikaların hem örgütleyerek temsil ettiği işçi tabanı daralmış, hem de endüstri ilişkileri sistemi içindeki kurumsal işlevleri ve önemleri kaybolma noktasına gelmiştir. Hyman'ın (1999:122) da isabetle dikkat çektiği gibi, kriz tartışması "...sendikalar üreticilerin kolektif organizasyonu şeklindeki bir kimliği hala devam ettirebilecekler mi, yoksa kendilerini bireyci ve tüketici rollere göre yeniden mi tanımlayacaklar?" şeklindeki bir soruya odaklanmış gözükmektedir. Temsil krizine yol açan belli başlı gelişmeler, ana başlıklarıyla şöyle özetlenebilir:

(a) İşgücü piyasaları ve istihdam biçimleri: Geç kapitalizm evresinde, göç ve proleterleşme kalıplarından, üretimin teknolojik tabanındaki değişimlere uzanan bir çok etmenle birlikte işgücü piyasaları kutuplaşarak çeşitlenirken, 'tipik' olmayan istihdam biçimleri de yaygınlaşmıştır. Esnek işgücü piyasaları ve esnek istihdam terimleriyle kastedilen de budur. Hyman'nun (1988) önerdiği şekil ile işgücü piyasası (U) biçimini almaktadır. (U)'nun tabanında, sendikaların geleneksel örgüt ayağını oluşturan kesim (çoğunlukla imalat sanayinde tam zamanlı istihdam edilen, kol gücüne dayalı, yarı-vasıflı erkek işgücü) yer alır. Bir ucunda, işgücü piyasalarında güçsüz konumda yer alan kadın, çocuk, engelli, etnik-göçmen işgücü (çevre işgücü), diğer ucunda mühendislik niteliklerine sahip çok vasıflı işgücü (merkez işgücü) vardır. Çevre işgücünün yaygınlaşması 'işgücü piyasalarının feminizasyonu' terimi ile nitelenmektedir. Sektörel açıdan bakıldığında, (U)'nun tabanında büyük imalat işletmeleri, kömür madenciliği, liman ve tren yolları gibi, modern sendikacılık hareketlerinin geleneksel olarak oldukça güçlü olduğu sektörler yer alır; uçlarda ise, ağırlıklı olarak, özel hizmet sektörü bulunmaktadır. İstihdam alanları böylesi özellikler sergileyen işgücü piyasası, istihdam biçimleri itibarıyla da, gittikçe geçici, kısmi-zamanlı, bireyselleşmiş ve alt-sözleşmelerle yürüyen biçimlerin etkisi altına girmektedir. Bu gelişmeler sendikaların geleneksel üye tabanlarının erimesine yol açmakta; üye kaybı sorunu, sendikaların temsil alanını daraltarak, meşruiyet sorununa dönüşmektedir.

(b) Yapısal işsizlik⁸; Kutuplaşarak çeşitlenen işgücü piyasasının yanısıra, yapılaşan işsizlik olgusu da sendikacılık hareketinin krizini körükleyen önemli faktörler arasındadır. Avrupa Birliği'nin aktif nüfus bölümlenmesi hakkında Wolfgang Lecher tarafından, mevcut eğilimler veri alınarak, on yıl sonrası için yapılan öngörüye bir bakalım:

8 Bu konuyu çalışma iktisadı ve endüstri ilişkileri disiplini içinde kuram ve politikalar düzleminde irdelleyen yeni bir çalışma için bkz. TOKSÖZ (1999).

"Aktif nüfusun %25'ini, büyük firmalarda kalıcı işlerde istihdam edilip toplu sözleşme koruması altında bulunacak vasıflı işçiler; %25'ini, çalışma takvimleri işverenlerine ve piyasa dalgalanmalarına bağlı olarak değişen düşük ücretli, vasıfsız ve korumasız çevre işçiler; geriye kalan %50'sini ise yarı-işsiz, işsiz, marjinalleşmiş ve düzensiz işlerde (*odd job*) geçici ya da mevsimlik olarak çalışan işçiler oluşturacaktır. Halihazırda Fransa'da aktif nüfusun 18-24 yaş dilimi içinde yer alan bölümünün %51'i bu gruba girmektedir (%26'sı işsiz, %25'i ise düzensiz işlerde çalışmaktadır). Bu bölümde yer alanların oranları, İtalya, İspanya, Hollanda ve özellikle İngiltere'de de oldukça yüksektir" (Aktaran GORZ, 1999:47).

2000'lerin ilk on yılı içinde gelişmiş kapitalist toplumların aktif nüfusunun yarısını oluşturması beklenen toplumsal tabaka hakkında, 'sınıf dışı'⁹ adlandırılmasıyla 'tehlikeli sınıf' uyarısı yapanlar da, 'yeni proletarya'¹⁰ diye selamlayanlar da mevcuttur.

Yapısal işsizliğin 'yedek sanayi ordusu' işlevi gören geleneksel işsizlikten farklı özelliklere sahip olduğu, yaygın kabul görmektedir. Bu grubun sadece istihdam alanından değil, işgücü piyasasından ve kamusal alandan da dışlandığı vurgulanmaktadır. İrkçi bir boyut da söz konusudur. Merkez işgücü 'beyaz'laşırken, sınıf dışına itilenlerin başında göçmenler ve 'renkli benizli işçiler' (*colour workers*) gelmektedir. Şu sorulabilir; eğer yapısal işsizlik, geleneksel anlamda bir 'yedek sanayi ordusu' yaratmıyorsa, nasıl oluyor da sendikal krizi derinleştirebiliyor? Yanıt, sosyal politikanın konusudur.

9 'Sınıf dışı' terimini Fransızca'da *declass*, İngilizce'de *under class* terimlerinin karşılığı olarak kullandım. Bu terimin Türkçe karşılığı olarak 'alt sınıf', 'sınıf altı' ya da 'dip sınıf' gibi terimler kullanılmaktadır. Sadece tabakalaşmadaki bir konumu nitelemediği, toplumsal dışlanmaya da işaret ettiği için, 'sınıf dışı' terimini yeğlediğimi belirtmeliyim.

10 Bu yaklaşıma Peery (1999:299-300)'den aktaracağım şu satırların açıklık getireceğini sanıyorum; " İlk olarak, yeni üretim araçları daha önce hiç olmadığı kadar zenginlik ve yoksulluğu kutuplaştırdı. Ülkemiz için (ABD'den söz ediliyor, y.n.)145 milyarlerin (dolayısıyla dolar cinsinden, y.n.) şahsındaki mutlak zenginlik ile 8 milyon evsiz nezdindeki mutlak yoksulluk, yeni bir olgudur. Üretimdeki artışı işsizlikteki artışın takip etmesi, bir diğer kutuplaşma alanıdır. Somut olarak bakıldığında sınıf dışı şeklinde adlandırılanların gerçekte yeni bir sınıf oldukları görülecektir. Tarih bize niteliksel olarak her yeni üretim aracının yeni bir sınıf yarattığını gösteriyor. Önceleri her yeni sınıf yeni araçların ya sahipleri ya da kullanıcıları olmaktadır. Robotların yarattığı bugünün yeni sınıfı, sadece sanayinin dışına değil, aynı zamanda burjuva toplumunun da dışına sürülmüştür. Bu sürecin tarihte benzeri görülmüştür. Roma proletaryası, önceleri çalışan sınıf iken, köleliğin girişiyle birlikte çalışma mekanlarının ve toplumun dışına atılarak mutlak bir yoksulluğa terk edilmişti. Bu noktada, sanayi işçi sınıfını proleter diye adlandıran Marx'ın küçük bir semantik hata yaptığını bile söyleyebiliriz. Devlet, ilerde asker olarak yetiştirilmek üzere çocuk doğurmaları karşılığında Roma proletaryasını besliyordu. Proleterler çalışmıyorlardı, çalışmazdılar da; çünkü, köle emeği ile rekabet etmeleri mümkün değildi. Yapılan kıyaslama son derece açıktır. Bizler gerçek proletaryanın ortaya çıkışına şahit oluyoruz."

Bilindiği gibi gelişmiş kapitalist toplumlarda sınıflararası ilişkiler, sınıfsal koruma¹¹ esasına yaslanan refah politikaları ile düzenlenmekteydi ve işçi sendikaları bu düzenlemenin temel aktörlerinden biriydi. 1980'ler boyunca yeni-sağ iktidarlar refah devletine darbe üstüne darbe indirerek sınıflararası ilişki dengelerini sermayedar sınıf lehine dönüştürdü. 1990'larda bu sürecin egemen sınıflar lehine konsolide edilmesi ise, çoğunlukla sosyal demokrat iktidarlara kısmet oldu. Yeni düzenlemenin adı için anglo-sakson dilde küçük (!) bir operasyon yetti; ön eklerden biri çıkartılıp, diğeri kondu; *welfare*'den *workfare*'e¹² ...Yakından bakıldığında *workfare* projelerinin, işsizlere 'iş ola cinsinden iş edindirme' projeleri olduğu görülecektir. Savunucuları tarafından 'toplumsal olarak yararlı' addedilen işler kapsamında devlet ve belediyeler aracılığıyla işsizlere, sokak, park, bahçe, istasyon gibi mekanlarda sıfır sermaye yatırımıyla hizmete dayalı çalışma olanakları sunulmaktadır. Bu işler niteliği gereği, toplumsal akışkanlık kapılarının tümüyle kapalı olduğu, düşük ücretli ve zorunlu işlerdir. Önerilen işleri reddedenlerin işsizlik ödeneğinden mahrum bırakılması söz konusudur. Bunu "sınıf dışı hizmetkarlar" (*servant underclass*) oluşturma projesi olarak değerlendiren Treanor'un (ineq.html) sözleriyle, "eğer sokakları süpürmek 'toplumsal olarak yararlı' bir iş ise, Yeşil ve Sosyal Demokrat entelektüeller de ellerine bir süpürge alıp bu işi yapmalıdır".

İşsizlikle mücadele programı olarak sunulan iş edindirme projesi, sınıfsal koruma esasına dayalı refah uygulamalarından elini çeken devlete yeni bir politik meşruiyet dayanağı sunarken, bu dayanağın aktörleri arasında işçi sendikalarına yer tanınmamaktadır. İş edindirme projesinde çalışan işsizler, yaptıkları iş aracılığıyla toplumsal yapıyı etkileyebilme kapasitesinden de yoksundurlar. Hal böyle olunca, sendikacılık hareketinin potansiyel üyeleri kapsamında yer almaları zorlaşmaktadır. Özetle, yapısal işsizlik, sendikacılık hareketinin krizini yedek sanayi ordusu baskısı yaparak, sosyal politika alanındaki varlığını marjinalleştirerek ve potansiyel üye kapsamını daraltarak derinleştirmektedir.

(c) Devletin değişen rolü: Kriz içindeki sendikalar genellikle işkolu temelinde, endüstri sendikaları biçimde örgütlenmişler; ulusal sendikalar,

11 Bu terim işçilerin tümünü eşitlik ilkesi çerçevesinde kapsayan koruyucu düzenlemeyi nitelemektedir. Kullanımı için bkz. TALAS (1990).

12 Bu yeni dalgayı sosyal bünyemize uydurmakta zorluk çekmeyeceğimiz belli olsa da, dilimize tercüme etmekte zorluk çekeceğimizi düşünüyorum. Kimi çevrelerde "sosyal refahtan çalışma refahına", şeklinde ifadeler göze çarpsa da, *workfare*'in karşılığı olarak 'çalışma refahı' terimini kullanmak, bu projede istihdam edilen işsizlerin bulunduğu noktadan bakıldığında, son derece problemlidir. İlla bir terim kullanılacaksa, benim önerim "sefil çalışma" olacaktır. Zira sunulan iş, niteliği gereği, bu işler aracılığıyla toplumu etkileyebilme kapasitesinin olmadığı bir istihdam biçimi yaratmaktadır. Dr. Özkazanç, yayınlanmamış bir çalışmasında bu terimi 'zorunlu çalışma' diye tercüme etmiştir. Bu terim, endüstri ilişkilerinin 'angarya' anlamına gelen yerleşik bir terimdir ve sınırsız kullanım değildir.

federasyonlar ve/veya konfederasyonlar biçiminde kurumsallaşmışlardır. İki temel kurumsal işlevlerinden ilki, devletin düzenleyici rolünü üstlendiği üçlü sistemdeki (tripartite system) temsil işlevidir. Diğer de, işkolu esasına göre ulusal düzeyde yürüttüğü toplu pazarlık işlevidir. Sendikaların toplumsal gücü, ikili işlevleri üzerinde yükselen kamusal statüleriyle yakından ilişkili olmuştur. Hyman'nın (1999:121) da belirttiği gibi sendikalar, son yirmi yıl boyunca statü ve önceliklerini tehdit eden pek çok devlet uygulamasına maruz kalmışlardır. İskandinav ülkeleri dışarıda tutulursa, üçlü sistemlerin ya tamamen ortadan kalktığı ya da önemli ölçüde işlevsizleştiği gözlenmektedir. İşsizliğin büyümesi ve kuralsızlaşma politikaları, ücrete endekli toplu pazarlık kurumunu da yıpratmıştır. Özetle, işçi sendikaları formel alandaki kurumsal varlığıyla edindiği statüyü ve buradan beslenen (pazarlık) gücünü önemli ölçüde kaybetmiştir.

(ç) 'Küreselleşme' ve küresel burjuvazi; Oluşumlarını yerel ya da ulusal düzeyde gerçekleştirmiş olan işçi sendikaları, gittikçe artan oranlarda çokuluslu sermaye mekanizmaları ve küresel ekonomi dinamiklerinin tehdidi altındadır. Batı sendikacılık hareketi açısından çokuluslu sermaye hem 'sosyal damping'e kaynaklık etmekte, hem de demokrasilerdeki boşluğu derinleştirmektedir. Sosyal damping, yatırım ve istihdam ile koruyucu sosyal mevzuat arasında ters bir ilişkinin kurulması şeklinde yorumlanabilir. Demokrasi boşluğuna gelince... Bilindiği gibi gelişmiş burjuva demokrasileri ulus-devlet formu içinde bir işlerliğe sahiptir ve son yıllarda ulus-devletler iktisadi ve sosyal politika araçlarını bölgesel ya da küresel ölçekte şekillenen ulus ötesi oluşumlara devretmektedirler. Bu koşullar altında demokrasiler, iktisadi ve sosyal politikaların tahrip edici sonuçlarını yaşayan işçi sendikalarına, bu sorunların nedenleriyle mücadelede etkili araçlar sunamamakta, tam da bu yüzden, meşruiyet ve anlam kaybına uğramaktadırlar. Çokuluslu sermaye karşısında sadece ulusal sendikalar değil, devletler-arası ilişkiler adabına uygun olarak şekillenmiş olan uluslararası sendika üst birlikleri de kriz içindedir.

(d) Çalışma ideolojisi ve kimlik siyaseti: Kolektif kimliğin kuruluşu ya da çözülüşü sorunu, çalışma ve çalışma dışı yaşam alanlarının hem kendi içlerinde hem de karşılıklı ilişkilerinde yaşanan mücadelelerle ilgili olmuştur. Emek süreci söz konusu olduğunda, Ford'gil düzenlemenin yanısıra gelişen, başta Benneton'gil 'esnek uzmanlaşma' olmak üzere, yalın üretim, kalite çemberleri, üretkenlik koalisyonları vb. modellerin kilit özelliği, merkez işgücünün 'bireyselleştirilmesi' yoluyla denetlenmesidir. Emek sürecine sadece teknik bir süreç olarak bakılamaz. Emegün denetlenmesi her zaman siyasal ve ideolojik bir boyut taşımıştır. Fordist/Taylorist emek sürecinin ideolojik boyutu, Brevarmen'nin parlak bir şekilde deşifre ettiği gibi, 'nörlük' ve 'bilimsellik' söyleminde gömülüydü. Oysa şimdi esnek rejimin ideolojik boyutu İnsan Kaynakları Yönetimi söylemi içinde ayan beyandır. Öyle ki, sermaye yoğun

işletmelerin firma söyleminde işçi adlandırması tümüyle rafa kaldırılmış, yerini 'operatör' ya da 'kalite grubu üyesi' gibi sıfatlar almıştır¹³.

Üretim noktasında işçinin kolektif sınıf üyesi olarak değil de, çalışan birey olarak kavranması, kolektivitede sürü ve tâbiyet ilişkisini, bireyde ise özgürlüğü gören liberalleri fazlasıyla heyecanlandırmış olabilir. Ne ki, 'çalışan bireylerin' üst kimliği, aile=firma özdeşliği kapsamında, patriyarkal firma bağlılığı yoluyla kurulmaktadır ve bunun ne türden bir 'özgürlük' olduğunu kadın çalışmaları literatürü bize her yönüyle göstermiştir. Öte yandan "iyi bir yaşamın ancak çok çalışarak elde edilebileceğini" vaaz eden çalışma ideolojisi ve ahlaki da kriz içindedir. Gorz'un (1999:42) işaret ettiği gibi 'çok' (*more*) ile 'iyi' (*better*) arasındaki bağlantı kopmuştur. Bu noktada bir yandan 'uyum sağlayanların ayakta kalacağını' öğütleyen yeni-Darwinci muhafazakar çalışma ideolojisi etkinlik alanını genişletirken, diğer yanda medya aracılığıyla pompalanan ben merkezli imaj ve ideolojilerle, üreticiden ziyade tüketici roller, kolektif ilişkiden ziyade bireysel seçimler kışkırtılmaktadır.

Sendikacılığın krizini derinleştiren belli başlı alanlara baktıktan sonra, temsil noktasında odaklanan kriz konusunu, derinliğine irdeleyebiliriz.

2.3. Temsil Krizinin Düzeyleri

Sendikalar söz konusu olduğunda, temsil ilişkisini iki düzeyde ele alabiliriz: Sendikaların potansiyel ve gerçek üye işçiler karşısındaki temsili konumu ile verili endüstri ilişkileri sistemi içindeki temsili konumu. İlkine örgütsel temsil, ikincisine politik temsil¹⁴, diyebiliriz. Her iki düzey arasında her zaman doğrusal bir ilişkinin olmadığını biliyoruz. Sendikacılık tarihi içinde, örgütsel temsil gücü yüksek iken verili endüstri ilişkileri sisteminden dışlanan ve politik temsil işlevi olmayan sendikaların varlığını biliyoruz. Aynı tarih, tersi örnekleri de barındırır. Bu ayrıştırmayı yaptıktan sonra, sendikacılık hareketinin temsil krizini daha verimli tartışabiliriz.

Köşeli bir şekilde ifade etmek gerekir ise, küreselleşme, kuralsızlaşma, esnekleşme vb. dinamiklerle krize sürüklenen, üçlü endüstri ilişkileri sistemi ve bu sistem içinde işlevsel olan sendikacılık modelidir. Buna kısaca,

13 İnsan Kaynakları Yönetimi harikası için bizde TOYOTASA örnek gösterilebilir. Bu durumu bazı heyecanlı akademisyenler 'işçi'nin maziye karışması şeklinde değerlendirebilmiştir. Şimdilik, 'işçi'nin, herhangi bir sıfat olmayıp, toplumsal ilişki (ücretli emek-sermaye ilişkisi) içindeki bir konum olduğunu hatırlatmakla yetinelim ve Shakespeare'ın bir tiradından benzeştirme yaparak ilave edelim: "Gül'e gül denmese de, gül, gül gibi kokmaya devam edecektir".

14 Burada politik terimini, iktisadi ve toplumsal politikaları da içerecek biçimde geniş anlamda kullandığımı belirtmeliyim.

neo-korporatist¹⁵ temsil ilişkisinin krizi de diyebiliriz. Bu anlamdaki sendikacılık krizi, zaman dilimi itibarıyla 1970'lerin sonlarından günümüze, sermaye lehine derinleşerek sürmektedir. Peki, bu politik temsil biçimi, hangi örgütsel temsil ilişkisine dayanıyordu? İşçilerle kurulan ilişki, kolektif sınıf kimliğine dayalı bir temsil ilişkisi miydi, yoksa araçsal üyelik ilişkisi miydi? Örgütsel temsile ana rengini, kuşkusuz, ikincisi veriyordu. üstelik sendika üyeliğinin bir kolektif kimlik ifadesi olmaktan çıkması, neo-korporatizmle, 1950'li yıllarda başlamıştı (CATALANO, 1999:30).

Kolektif sınıf kimliğine dayalı temsil ilişkisi içinde sendika, işçileri salt ücretli konumlarıyla değil, üretici konumlarıyla da kavrar. Politik düzlemde, kendisini ücret konulu bir pazarlık işleviyle sınırlamaz (ücret sendikacılığı¹⁶); bölüşüm ve mülkiyet ilişkilerine müdahalede bulunur (sınıf sendikacılığı). Bu modelde sendikacılık hareketinin politik eylemi eleştirel ve dönüştürücüdür.

Özetle, bugün sözü edilen kriz, politik temsil açısından neo-korporatist, örgütsel temsil açısından araçsal üyelik ilişkisine dayalı bir modelin krizidir.¹⁷ Günümüzde meşruiyet kriziyle sarsılan şey, kapitalist faydacılık ilkesiyle uyumlu bir şekilde işleyen 'araçsal akla' dayalı temsil ilişkisidir. Bu anlamda, sermaye çevrelerinin de saptadığı gibi, 'ücret sendikacılığı' devri büyük ölçüde kapanmıştır. Ancak sermaye çevrelerinin gizlemeye çalıştığı şudur ki, işçi sınıfı açısından ücretler için mücadele, günümüzde, doğrudan doğruya bölüşüm ilişkilerine müdahalede bulunmanın; yani, bağımsız politik eylemliliğin konusu haline gelmiştir. Bu noktada, kolektif temsile dayalı sendikacılık tipinin, uzun sayılabilecek bir aradan sonra yeniden geçerli bir tarihsel seçenek haline geldiğini söyleyebiliriz. Zira işçiler açısından bunun dışındaki en büyük seçenek, sınıfsal sömürü ve baskıya sınıf bile olamadan tabi olmak durumudur; yani, örgütsüzlük...

15 Bu terimi son derece gevşek bir manada; işçi ve işveren örgütlerinin devlet aygıtları aracılığı ile ulusal ölçekte katıldığı ve uzlaşmaya dayalı olarak düzenlenen endüstri ilişkileri sistemi manasında kullandım.

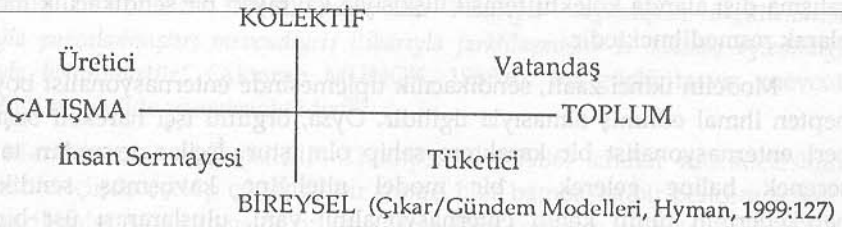
16 'Ücret' ya da 'sınıf sendikacılığı' gibi kategorik nitelemelerin bir tür ideal-tipleme olduğunu; somut sendikacılık pratiklerini damgalamakta değil, anlamakta kullanılması gerektiğini belirterek, 'ücret sendikacılığı' üzerinde durmak istiyorum. ücret sendikacılığının en vülger biçimi -ki tarihsel olarak Amerika'da ortaya çıkmıştır-, bir yandan Amerikan sosyologları ve çalışma iktisatçılarıyla eliyle 'olgun sendikacılık kuramları' katına çıkarılmış, diğer yandan da Soğuk Savaş dönemi boyunca, bir model olarak CIA'nın desteği ile AFL-CIO tarafından dünyaya taşınmıştır (HYMAN, 1999:124). Ülkemizde de uzun yıllar 'misafir ettiğimiz' bu model, Kara Avrupa sendikacılık geleneklerine yabancıdır; ancak, 'olgunlaştırılan' kuramsal dayanakları ve daha önemlisi ABD'nin pekişen dünya hegemonyasıyla, Kara Avrupasını da etkilemiştir. Toplu pazarlık sistemi içinde sendikaların, taban inisiyatifinin bastırıldığı, katı, hiyerarşik ve hantal bir yapıya dönüşmeleri, "oligarşinin tunç yasası" kadar, ABD'den yayılan bu 'virüs'le de ilgili olsa gerektir.

17 Bunu söylerken, ne demokrasi ve sosyal devlet konsensusuna dayalı bu sistemin işçiler açısından ciddi kazanımlar getirdiği gerçeğini, ne de 1950'li yıllara gelinceye kadar, kolektif temsil ilişkisini dışlayan sendika pratiklerinin varlığı gerçeğini yadsıyor değilim.

Buraya kadar sendikacılık hareketinin krizini besleyen unsurlara değinildi ve bu konuyu belirli bir tip sendikacılığın krizi olarak gören yaklaşımlar üzerinde duruldu. Bu noktadan sonra alternatif sendikacılık modellerine bakılabilir.

3. Alternatif Sendikacılık Modelleri

Hyman'a (1999:126) göre "sendikacılığın çıkarları ve gündeminin kuruluşu iki temel seçim setine bağlıdır: Temsil odağı çalışma ve istihdam mı olacak, yoksa geniş toplumsal bağlamlar mı adres gösterilecek? İkinci olarak, öncelikli yönelimi kolektif mi, bireysel mi olacak? Bu iki seçimin bileşimi sendikacılığın dört anahtar tanımını verir".

Hyman'ın yukarıda özetlediği ilişki setleriyle öngördüğü alternatif sendika kimlikleri aşağıdaki gibidir:

Etkinlik Odağı	Anahtar İşlev	İdeal Tip
Mesleki elit	Dışlayıcı temsil	Lonca
Bireysel işçi	Yardımlaşma	Yardım Cemiyeti
Yönetim	üretkenlik koalisyonu	İşletme Sendikacılığı
Devlet	Politik pazarlık	Sosyal Taraf
Kitle desteği	Kampanyalar	Toplumsal Hareket ¹⁸

(İşçi Sendikaları için Beş Alternatif Kimlik Tablosu, Hyman, 1999:128)

Hyman tarafından 2000'li yılların olası alternatifleri şeklinde sıralanan ideal tiplerin tümü, sendikacılık tarihi boyunca ortaya çıkmış belli başlı modellerdir. Hyman'ın yaklaşımı, alternatif sendikacılık modeli tartışmalarında

18 Hyman'ın "toplumsal hareket" ideal tiplmesi ile bu çalışmanın konusunu oluşturan "toplumsal hareket sendikacılığı" aynı şeyler değildir. Hyman'ın 'toplumsal hareket' tiplmesi, istihdam ilişkileri dışındaki genel siyasal - toplumsal sorunlar çerçevesinde etkinlik gösteren 'politik sendikacılığa' denk düşmektedir.

sürekliliğe vurgu yapması anlamında, son derece önemlidir. İdeal tipten somuta döndüğünde, Avrupa sendikacılık hareketini "çağdaş tarihin öznesi değil, nesnesi durumunda" gören Hyman (1999:130), geleceğe ilişkin karamsar bir yaklaşım sergiler. Kanımca, taşıdığı karamsarlık modelinde yer alan iki temel zaafı yakından ilgilidir.

Modelin birinci zaafı, 'ekonomi' ve 'siyaset', ya da modeldeki adlarıyla, 'çalışma' ve 'toplum', şeklindeki ayrımı veri almasıyla ilgilidir. Hyman'a göre sendikalar, ya çalışma ya da toplum alanında, ya kolektif ya da bireysel çıkara odaklanmış olmalıdır. Bu modelde, hem çalışma hem de toplum alanında kolektif çıkar üzerine odaklaşarak; hem üretimdeki toplumsal ilişki ve koşullarla, hem de toplum gündemdeki konularla ilgilenen bir sendikacılık tiplemesine yer yoktur. Oysa bu çalışmanın konusunu teşkil eden *THS*, tam da bu özelliklere sahip bir sendikacılık hareketi olarak; emekçileri çalışma ve çalışma dışı alanda kolektif temsil ilişkisiyle kavrayan bir sendikacılık hareketi olarak resmedilmektedir.

Modelin ikinci zaafı, sendikacılık tiplemesinde enternasyonalist boyutun hepten ihmal edilmiş olmasıyla ilgilidir. Oysa, örgütlü işçi hareketi başından beri enternasyonalist bir karaktere sahip olmuştur. İşçiler açısından tarihsel seçenek haline gelerek bir model niteliğine kavuşmuş sendikacılık hareketlerinin tümü kendi enternasyonalini; yani, uluslararası üst birliğini oluşturabilmiş hareketlerdir. Işıklı'nın (1995) çalışmasına bakıldığında görülecektir ki, bu tespit, sendikacılık hareketindeki radikal, reformist ya da sermaye yanlısı, bütün eğilimler için geçerlidir. Hyman'ın bu boyutu ihmal etmesi, Batı-merkezli bir çözümleme yapmasıyla ilgili olabilir.

Buraya kadar sürdürülen kriz tartışması ve Hyman özelinde ele alınan alternatif modeller, büyük ölçüde dünyanın gelişmiş kapitalist coğrafyasıyla sınırlıdır. Güney yarımküre için aynı kapsam ve içerikte bir tartışma yürütecek değilim. Kaldı ki, üçüncü dünyada sınıflar mücadelesinin yapı ve dinamikleri hakkında genellemelere gitmek, hem daha zordur, hem daha risklidir. Bunun nedeni sadece az gelişmiş toplumsal formasyonların sergilediği çeşitlilik ya da kapitalizmle eklemlenme biçimlerinde ortaya çıkan farklılıklar değildir. Önemli nedenlerden biri de, bu konudaki bilgi birikiminin son derece yetersiz olmasıdır.

Latin Amerika, Afrika ve Asya'nın toplumsal tarihleri içinde işçi sınıfının belirleyici izlerini arayan çalışmalar, 1960'ların sonlarındaki öncü çabaları

19 Bu canlanışta, 1979'da sistemli bir faaliyete dönüşerek *Yeni Uluslararası Emek Çalışmaları* adını alan okulun büyük etkisi olmuştur. Bu okul, büyük ölçüde İngiliz Marksist tarihçilerin ve özellikle E.P. Thompson'un mirasını sürdürmektedir. Nitekim bu okulun kurucuları arasında yer alan Robin Cohen, Warwick üniversitesi'nde E.P. Thompson'un asistanlığını yapmıştır. 'Toplumsal hareket sendikacılığı' kavramına katkıda bulunan Peter Waterman da, bu okulun kurucuları arasındadır.

dışarıda bırakırsak, ancak 1980'lerden sonra ivme kazanabilmiştir¹⁹. Çünkü 1980'lerle birlikte güney yarımkürede sanayi proletaryası sadece sayıca çoğalmamış, aynı zamanda bu coğrafyada radikal sendika merkezleri de ortaya çıkmıştır. *THS* ile bu yeni sendika merkezleri tasvir edilmektedir.

Çalışmanın geri kalan bölümünde, güney yarımküre üzerinde yoğunlaşarak, dünya sendikacılık hareketindeki yeni mücadele eğilimlerine değinilecektir.

4. Parçalanmadan Saflaşmaya

Sendikacılık hareketinin krizi ve krizi besleyen unsurlar konusuna genel olarak bakıldığında, her alanda farklılaşma, dağılıma ve parçalanmadan söz edildiği görülecektir. Bu temanın en özlü ve en uç anlatımını Castells'in şu sözlerinde bulabiliriz: *"Emek, performansı itibarıyla dağılmıştır; örgütlenmesi itibarıyla parçalanmıştır; mevcudiyeti itibarıyla farklılaşmıştır ve kolektif eylemliliği itibarıyla bölünmüştür"* (Aktaran MUNCK, 1988:6). Bu güçlü tasvir, mevcut gerçekliği ne ölçüde yansıtmaktadır²⁰?

Marxist emek tarihçisi E.P. Thompson'ın (1986) sınıflar mücadelesinin uzun tarihi içinden çekip çıkardığı bir sonuç, bize bambaşka bir pencere açıyor. Emek tarihinden süzülüp gelen bu tecrübeye göre, sermaye stratejisi 'toplumsal' parçalama esası üzerine, emek stratejisi ise emek-sermaye çelişkisi ekseninde 'toplumsal' saflaştırma esası üzerine kuruludur. 'Param parça olma' hadisesine, sınıflar mücadelesi içindeki bir sermaye stratejisi olarak bakmakla, Castells gibi nesnel gelişmelerin acı bir tecellisi olarak bakmak arasında büyük fark vardır. Çünkü, bu konuya sınıflar mücadelesi içinden bakıldığında, emekçilerin toplumsal alanı emek-sermaye çelişkisi ekseninde (yeniden) saflaştırmaya dönük çabalarını görmek de mümkün olacaktır. Bakıldığında da görülecektir ki, 'emek cephesinde değişen yeni şeyler vardır'. Bu hacimli konu dört noktaya sınırlandırılarak irdelenecektir.

4.1. Örgütsüzlerin Örgütlenmesi

Önceki bölümlerde, tipik olmayan istihdam biçimlerinin yaygınlaşması ve işgücünün feminizasyonu ile birlikte sendikaların geleneksel örgüt tabanının

20 Kuşku yok ki içinde yaşadığımız dünyada Castells'in sözünü ettiği eğilimlerin tümüne kanıtlar sunmak, mümkündür. Ancak, tam aksi yöndeki eğilimler için kanıtlar ileri sürmek de mümkündür. Kriz ortamları, belki de, her dönemden daha fazla, görmek istediklerimizi bize gösterebilen ortamlardır. Bu yüzden somuta ilişkin kimi eğilimleri, aceleyle mantiki sonuçlarına taşıyarak genellemek, 'tarihin sonu' tezinde olduğu gibi, gerçekliğin bir bölümünü gerçekliğin tamamı olarak sunmak anlamına gelir, ki Castells'in yaptığı da bundan ibarettir; yani, ideolojik metin üretimi...

daraldığı ve örgütsüz kesimlerin işgücü piyasası içindeki ağırlıklarının arttığı, vurgulanmıştı. "Örgütsüzlerin örgütlenmesi" başlığıyla gelişmiş ve az gelişmiş ülke deneyimlerini derleyen bir çalışmada (MARTENS/MITTER, 1994), örgütsüzlüğün küreselleşmenin yarattığı yeni proleterler açısından bir kader olmadığı gözler önüne serilmektedir.

Bu çalışmadaki deneyimler incelendiğinde, kurulu sendikaların örgütsüzleri örgütlemeye giriştikleri, örgütsüzlerin de sendikalara ve sendikalaşmaya yöneldikleri görülecektir. Her iki yönelişin de kendine özgü olanak ve kısıtları söz konusudur. Örgütsüzlerin ortak özelliklerinin başında, çoğunluğunun kadın işgücü oluşu gelmektedir. Örgütsüz kadın işçiler, işin örgütlenmesine ve yaşam döngüsünün farklı evrelerine bağlı olarak, örgütlenme ve mücadele konusunda farklılaşan tepkiler verirken, sendikaların bu alana ilişkin izledikleri stratejiler kurumsal geleneklerine göre farklılaşabilmektedir. Deneyimler ışığında, kadın işgücünü, işyeri, cemaat (mahalle) ve ev bağlantıları içinde kavrayabilen örgütlenme modellerinin daha başarılı oldukları söylenebilir. Örgütsüzlerin örgütlenmesi alanında önemli mesafelerin alındığı ülkelerin neredeyse tamamı, geleneksel sendika yapılarının çatırdayarak mücadelecî dinamiklerin ortaya çıktığı ülkelerdir (Örneğin, Brezilya, Meksika, Filipinler, Hindistan). Örgütlenmenin en uzağındaki kesim olarak bilinen ev-işçi (hizmetçilik) konusunda Meksika'da başlayıp, kısa süre içinde, Latin Amerika'ya yayılarak kıtasal bir çehre kazanan örgütlenme çabaları önemli deneyimlerle doludur²¹.

Enformel sektör içinde son derece kısıtlı bir tecrübeye sahip olan Batılı sendikaların birçoğu, kadın işçilerin geniş çaplı katılımını sağlamaya dönük çalışmalar yürütmektedirler. Bu alanda Güney ülkelerinin sendikacılık deneyimlerinden dersler çıkarıyor olmaları da, ayrıca dikkat çekicidir. Örneğin Hindistan'da oluşan Çalışan Kadınlar Forumu (*Working Women's Forum*) ile Kendi İşinin Sahibi Kadınlar Örgütü (*Self-employed Women's Association*)'nün

21 Bu deneyimin kısa öyküsünü Martens'in (1994) çalışmasına dayanarak şöyle özetleyebiliriz: Kısa adı ATABAL (Ev Hizmetleri İşçilerinin Örgütlenmesini Destekleme Kolektifi) olan örgüt 1987'de Meksika'da kuruldu. Bu örgüt, sade ve net bir eylem planına sahipti. Bu plan, kadın işçi gruplarının oluşturulması ve güçlendirilmesini, onlara eğitim ve beceri kazandırılmasını, sendikal örgütlenmenin desteklenmesini, sektörün sorunlarına dikkat çeken kampanyalar aracılığıyla kamuoyu oluşturulmasını ve farklı deneyimlerin sistemleştirilmesini içeriyordu. ATABAL'ın içinde beceri kazandırma programı çerçevesinde biraraya gelen hizmetçi kadınlar, 1987'de, "La Esperanza" (umut) adında özerk bir grup oluşturdular. Genel amaçlarını, yaptıkları işin yasal olarak tanınmasını sağlamak; profesyonel vasıflar edinerek belirli branşlarda uzmanlaşmak; eğitim düzeylerini yükseltmek; piyasanın ezici arz-talep mekanizmalarına ve işsizliğe karşı sektör içinde dayanışma geliştirmek ve sektörde daha fazla işçiyi biraraya gelerek hizmet işçileri sendikasını kurmak, şeklinde tanımladılar. Nitekim 1988'de, 11 Latin Amerika ülkesinden kadın sendikalarıyla birlikte bir konfederasyon kurdular.

sergilediği deneyimlerden etkilenen İngiliz sendikaları, ev işinin yasaklanması şeklindeki eski pozisyonlarından ev işçilerinin örgütlenmesini savunma noktasına gelmişlerdir (MARTENS, 1994).

Tipik olmayan istihdamın yaygınlaştığı tekstil sanayinde de, örgütsüz kadın işçilerin örgütlenmesi yönünde önemli adımlar atılmaktadır. Avustralya Birleşik Giyim İşçileri Sendikası (CATU), belirli bir işyerinin dışında istihdam edilen işçilerin (outworkers) örgütlenmesi amacıyla, 1987 yılında, dört aşamadan oluşan ve dört yıla yayılan bir çalışma stratejisi geliştirmiş ve önemli kazanımlar elde etmiştir. Aynı şekilde Kanada giyim sanayiinde istihdam edilen ve çoğunluğunu Çinli göçmen kadınların oluşturduğu işçiler, 1992 yılında sendika bünyesinde özerk bir dernek oluşturarak, örgütlenme yönünde önemli adımlar atmışlardır.

Örnekleri hem ülke hem sektör düzeyinde çoğaltmak mümkündür. Ancak burada değinildiği kadarıyla da, örgütlenme kapasiteleri en sınırlı emekçi kesimleri arasında dahi ciddi örgütlenme çabasının varolduğu açıktır. Ülke deneyimlerine bakıldığında, sendikaların 'esnekleşen' işgücü piyasaları karşısında üye ödentisi ve toplu sözleşme yetkisi elde etmeye dönük geleneksel örgütlenme anlayışının ötesine geçtikleri; deyim yerindeyse, 'esnek örgütlenme' stratejileri geliştirdikleri söylenebilir.

4.2. Sendikacılık ve Yeni Toplumsal Hareketler

İşçi hareketinin, toplumsal hareketlerin 'eski' versiyonu olarak, çevre, yeşil, kadın vb. hareketlerin ise 'yeni' versiyonu olarak adlandırılması yönünde, yaygın anlayışlar vardır. Her iki toplumsal harekete atfedilen özellikleri dışarıda bırakırsak, 'eski' ve 'yeni' şeklindeki kategorik sınıflandırma, Munck'un (1999:15) ifadesiyle "eski şişedeki yeni şarap" olasılığını görmezden gelir, ki bir çok ülkede bu olasılığın yaşam bulduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bunun en son ve en parlak örneklerinden birine Aralık 1999'da tanık olundu: Dünya Ticaret Örgütü'nün Seattle'daki iddialı toplantısı, "eski şişedeki yeni şarabın" bir şampanya misali patlaması sonucu engellendi. Bu direnişi örgütleyen ve yığınsal katılım sergileyen işçi sendikaları, sadece kendi üyelerinin 'bencil' (?) taleplerini ileri sürmediler. Başta toplumsal cinsiyet konusu olmak üzere, gelişmekte olan ülkelerin borç sorunundan çevre sorunlarına kadar uzanan geniş bir talepler manzumesini dillendirdiler²² Öte yandan, 2000'nin ilk 8 martında "Yoksulluğa ve Şiddete Karşı Küresel Kadın

22 Bkz. WAGHORNE, M. (wtoseattle.html)

"Yürüyüşü" başlatacaklarını ilan eden uluslararası kadın hareketinin hazırladığı bildiride yer alan şu sözler, kalplerin karşılıklı çarptığının kanıtı gibidir²³:

"Gayri insani öz taşıyan bir ekonomik sistemin, neo-liberal kapitalizmin hakim olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Bu, azgın bir rekabet ile yönetilen, özelleştirme, liberalleşme ve kuralsızlaşmanın karakterize ettiği bir sistemdir. Bu, piyasanın zorunlulukları doğrultusunda hareket eden ve temel insan haklarının piyasa karşısında tamamen boyun eğdiği bir sistemdir. Sonuç: Nüfusun önemli bir kısmının toplumsal olarak dışlanması, eninde sonunda dünya barışının ve gezegenimizin geleceğinin tehdit edilmesidir...2000 Dünya Kadın Yürüyüşü, dünyanın her yerinde neo-liberal kapitalizmi ilelebet ortadan kaldırmayı amaçlar. Bu amaç, varolan sistemin reforme edilmesinin ötesinde bir anlam içerir; yerel, ulusal ve uluslararası toplumsal hareketlerin ve kadınların alternatif önerilerine dayanan yeni bir sistem yaratmak anlamını taşır"

Sendikacılık hareketi, YTH'lerle ittifaklar geliştirdiği gibi, kendi içinde de 'kimlik politikası' üretebilmektedir. Kadın ve göçmen işçilerin sendika çatısı altında özerk örgütlenme deneyimleri, bunun en yaygın kanıtıdır. Hatta bir ulusal işçi sendikası konfederasyonu, sendikacılık tarihinde görülmedik bir şey yapmış, gay, lezbiyen ve biseksüel üyeleri için konferanslar tertip etmiştir (Kinsman'dan aktaran WATERMAN:/castells.htm:11).

Hemen hemen tamamı yeni sanayileşen ülkelerde ortaya çıkan radikal sendika merkezleri, yoksul emekçi kitlelerine dayanan taban hareketleri ile (*grassroots movements*) organik bir bütünlük içinde ortaya çıkmışlardır. Bunun en iyi bilinen örneklerine, başta Brezilya olmak üzere Latin ve Orta Amerika ülkelerinde rastlamak mümkündür. Latin Amerika'yı bir uçtan diğerine kaplayan taban örgütlerinin oluşumunda, 1960'ların ortalarında ortaya çıkan Katolik Kurtuluş Teolojisi'nin büyük katkısı olmuştur²⁴. Katolik taban hareketi bir çok Latin Amerika ülkesinde işçi ve emekçileri çalışma ve çalışma dışı yaşamda örgütleyen militan sendikacılık tipinin oluşmasına katkı sağlamıştır.

Bu bölümde STK (Sivil Toplum Kuruluşları²⁵) konusuna da değinmek gerekir. Zira, 'yeni' toplumsal hareketlerin neredeyse tamamı bu kategori içinde anılıyor. Bu şemsiye terim altında örgütler, birlikler, merkezler, klüpler, komisyonlar, topluluklar, forumlar, platformlar, vakıflar, projeler, fonlar gibi çok çeşitli oluşumlar yer alıyor. Birleşmiş Milletler bünyesindeki işlevleriyle

23 Bu alıntının kaynağı, çevirisi Yıldız Temürtürkan tarafından yapılan ve "Yoksulluğa Karşı ve Refahı Paylaşmak İçin, Kadına Yönelik Şiddete Karşı ve Kendi Bedenimizi Kontrol İçin Yürüyoruz" başlığını taşıyan teksirdir. Merkezi Kanada'da bulunan Québec Kadın Federasyonu tarafından örgütlenen ve 130'u aşkın ülkeden iki bini aşkın örgütün katıldığı bu yürüyüşün ayrıntıları için bkz. (<http://www.ffq.qc.ca/marche2000>)

24 Kurtuluş Teolojisinin sendikacılık hareketindeki etkisine değinerek dinin toplumsal işlevine dikkat çeken ve İslamı bu açıdan değerlendiren bir çalışma için bkz. IŞIKLI (1997)

25 Bu terimi, "non-governmental organizations" (NGOs) karşılığı olarak kullandım.

STK'ların etkinlik alanları her geçen gün genişliyor ve pekişiyor. Dünya Bankası'nın 1992'den bu yana derlediği verilere göre, STK kanalıyla zengin ülkelerden yoksul ülkelere aktarılan kaynak 8.5 milyar doları buluyor²⁶. Risk gruplarına bilgi ve beceri edindirmeden, kadının kalkınma sürecine katılımına; yoksullukla mücadelede, afet yardımlarına, birçok alanda etkinlik gösteren STK'lar, adeta, küresel kapitalizmin yeni kilisesi gibi işlev görüyorlar. Marx'a benzeştirerek söylemek gerekir ise, adeta, yoksulların acısına afyon basıyorlar, kalpsiz dünyanın kalbi oluyorlar. Kuşkusuz, radikal düzen eleştirisi yapan toplumsal hareketleri, bu kapsamın dışında tutmak gerekir. Ancak, Latin Amerika kadın hareketinde *ongización (ngo-isation: stk'laşma)* terimiyle adlandırılan eğiliminin (WATERMAN:/castells.htm:11), feminist hareketin krizini besleyen nedenler arasında sayılıyor olması düşündürücüdür.

Uluslararası düzlemde işçi sendikaları ve STK'lar arasında ihtiyatla gelişen bir ilişkiden söz edilebilir. Bu ilişkinin sendikacılık hareketinde *stk'laşma* eğilimini ne ölçüde geliştireceği, (ki *stk'laşan* sendikacılık, Hyman'ın yukarıda yer alan ideal tiplemesindeki 'yardım cemiyetine' denk düşer) bugünden bakıldığında belirsizdir. ICFTU Genel Sekreteri Bill Jordan'ın "üye temeline sahip olması ve demokratik yapısı, sendikaları bir çok STK'dan ayırır" (SALOMON:/ngo.html), şeklindeki sözleri, sendikacılık hareketinin bu eğilime mesafeli durduğu izlenimi vermektedir.

Özet olarak sendikacılık hareketi, YTH'lerle ittifaklar kurabildiği gibi, kendi içinde de kimlik politikaları geliştirebilmektedir. Yalnız üretim teknikleriyle üretim mekanının toplumsal içeriği budanırken, sendikacılık hareketinin karşı yanıtı, işçi ve emekçileri çalışma ve yaşam alanlarında birlikte kavrayan örgütlenme ve mücadele stratejileriyle gelişmektedir. Bu özellikleriyle sendikacılık hareketi, toplumsal sorunu bir tür hizmet götürme sorununa; toplumsal mücadeleyi ise bir tür proje etkinliğine kaydıran *stk'laşma* eğiliminin de dışında yer almaktadır.

4.3. Korporatist İşlevsellikten Bağımsız Toplumsal Güce

Tıpkı korporatist içerilme modellerinin çökmesi gibi; tıpkı sendikasız endüstri ilişkileri sisteminin ya da firma temelinde mikro-korporatizmin yaygınlaşması gibi, devletten ve sermayeden bağımsızlaşarak, (yeniden) siyasal alanda belirleyici bağımsız bir toplumsal güç haline gelen sendikacılık hareketi de 'enformasyon çağının' ve 'küreselleşen dünyanın' bir olgusudur. Bu eğilim için daha kabarık bir liste vermek mümkün olsa da, en belirgin örnekleri için

26 Bu bilgi için bkz. SALOMON (ngo.html)

Güney Afrika'da COSATU²⁷ (Güney Afrika İşçi Sendikaları Kongresi), Brezilya'da CUT²⁸ (İşçi Sendikaları Konfederasyonu), Meksika'da CIPM²⁹

27 COSATU deneyimi, 'toplumsal hareket sendikacılığı' terimine ilham kaynağı oluşturmuş, zengin bir deneyimdir. Güney Afrika'da 1970'lerin sonunda ortaya çıkan 'ırka dayalı olmayan sendikacılık' dalgasının bir ürünü olarak 1985 yılında, üç sendika birliğinin birleşmesiyle kurulmuştur. Kurulduğunda yarım milyon civarında olan üye sayısını, 1998'de iki milyonun üzerine çıkartabilmiştir. ANC (Afrika Ulusal Kongresi) ve G. Afrika Komünist Partisi ile ittifak kuran COSATU, apartheid rejimine karşı verilen mücadeleye 1990'ların ortalarına kadar yön vermiştir (Webster, 1999). İşçi ve emekçilerinin maddi koşullarının iyileştirilmesi, örgütlülerin örgütlenmesi ve demokrasi ve barış mücadelesine işçilerin aktif olarak katılması, COSATU'nun stratejik hedefleridir. Temel ilkeler bölümünde COSATU, sendika bünyesinde olduğu kadar toplum yaşamının her alanında da işçi denetimini savunur; mali açıdan üye aidaatına dayanır ve dış müdahalelere kapalıdır; tek endüstri, tek sendika - tek ülke, tek federasyonu amaçlar ve uluslararası işçi dayanışması için mücadele eder. Sosyalizm mücadelesine inandığını belirten COSATU, siyasal alanda, "işçi sınıfının sömürülmediği, cinsiyetçiliğin ve ırkçılığın olmadığı, işçilerin kendi yaşamları üzerinde tümüyle kontrol sahibi oldukları demokratik bir toplum için mücadele eder. Baskı ve sömürünün her türlü biçiminin, ortadan kalkması için diğer demokratik güçlerle birlikte çalışmak karardır". Kuruluşundan bu yana büyük kampanyalar düzenlemiş olan COSATU, emekçilerin günlük taleplerini önemser ve bu mücadeleyi emekçiler arasındaki farklılıkları azaltacak bir tarzda yürütür. Örneğin, ücret artışı mücadelesi, vasıflı ve vasıfsız, kadın ve erkek işçiler arasındaki ücret farklılıklarının kaldırılması talebiyle birlikte verilmiştir. Demokrasiye geçişte oynadığı merkezi rol neticesinde, COSATU yeni anayasanın oluşumuna da katkı sağlamıştır. Üye sayısı her geçen gün artan bu büyük örgüt, ilginçtir, tam-zamanlı işyeri temsilciliği yapan amatör bir genel merkez yönetimine sahiptir. Başkan ve iki başkan yardımcısı ile mali sekreter işyeri temsilcisi iken sadece genel sekreter ve genel sekreter yardımcısı profesyonel sendikacılık yapmaktadır. COSATU'nun tarihçesi, örgüt yapısı ve faaliyetleri için kendi web sayfasına bakılabilir; <http://www.cosatu.org.za/>. COSATU hakkında kısa değerlendirmelerin bulunduğu Türkçe bir çalışma için bkz. (BEŞELİ, 1997).

28 THS' dendiği zaman COSATU ile birlikte anılan diğer bir deneyim de Brezilya'da yaşanmaktadır. 1979'da yaygın ve etkili grevlerin ardından Brezilya'da işçiler 1980'de partilerini (PT, İşçilerin Partisi) kurdular; CUT ise PT'nin gösterdiği dinamizmin bir ürünü olarak 1983'de ortaya çıktı. CUT'u geleneksel sendikacılıktan farklılaştıran özellikler arasında, işçi çıkarlarını pazarlık konusu yapmadan mücadele vermesi, sendika içi demokrasiyi her düzeyde hayata geçirmesi ve sendika statüsüne sahip olmayan işçi ve emekçi örgütlerine bünyesinde yer vermesi, sayılabilir (Aydınoglu, 1991). Bünyelerinde farklı siyasi grupları barındıran PT ve CUT, geleneksel anlamda ideolojik bir örgütlenme olmasalar da, kapitalist sömürü düzenini ortadan kaldırmayı, temel bir ilke olarak savunmaktadırlar. Federal cumhuriyetin en büyük kenti Sao Paulo başta olmak üzere, bir çok sanayi kentinde belediyeler PT'nin yönetimi altındadır. PT'nin işçi lideri Lula bir kaç dönemdir Başkanlık seçimlerinin en güçlü adayı olarak seçimlere katılmış ve kıl payı farkla seçimleri kaybetmiştir. Özetle son yirmi yıldır örgütlü işçi hareketi Brezilya'daki toplumsal muhalefetin anahtar gücü durumundadır ve Brezilya siyaseti, liberallerin hegemonyası altındaki burjuva bloğu ile, PT ve CUT'un hegemonyası altındaki emek cephesi arasındaki net bir saflaşma tarafından belirlenmektedir.

29 Meksika emek hareketi uzmanı Roman'ın (1997) bir çalışmasına dayanarak Meksika'da ortaya çıkan radikal sendika merkezleri hakkında, şunlar söylenebilir: 1980'li yıllarla birlikte devlet güdümlü resmi sendikacılık derinleşen bir kriz sürecine girdi; hızla üye kaybına uğradığı gibi, üyelerinin her geçen gün yoksullaşmasına da seyirci kaldı. Neo-liberal politikalara karşı Meksika işçileri 1980'lerin sonlarında hareketlenmeye

(Sendikalar Arası Koordinasyon), Güney Kore'de KCUT³⁰ (Kore İşçi Sendikaları Konfederasyonu), Filipinler'de KMU³¹ (1 Mayıs Hareketi) gibi sendika merkezlerinin adlarından söz edilebilir.

başladı. Tabandan yükselen ilk önemli direniş, 1993 yılında bir şeker fabrikasının özelleştirilmesine karşı gösterildi. Bu ve benzeri direnişler her defasında şiddet uygulanarak bastırılıyordu. 1994'ün Ocak ayında Zapatistlerin ayaklanması başladığında, Meksika kentleri de işçilerin ve öğrencilerin kitlesel gösterileriyle sarsılıyordu. Bu koşullar içinde örgütlü işçi hareketi içinde iki eğilim belirginlik kazandı: İlki resmi sendikacılığın içinden çıkan Ulusal İşçi Sendikaları Forumu'dur. Kısaca Foro diye bilinen bu örgütlenme 1995'de Sosyal Güvenlik sisteminin özelleştirilmesine karşı kampanya yürütmüştür. İkinci eğilim, işyeri temsilcilerinin ve sendikaların ara kadrolarının içinden doğmuştur. Açılımı "Bir Mayıs İçin Sendikalararası Koordinasyon" olan CIPM, 1 Mayıs kutlamalarını muhalif ve bağımsız bir gösteriye dönüştürmek isteyen işçi çevreleri tarafından Mart 1995'de kuruldu. 1 Mayıs 1995'de yarım milyonu aşkın işçi, Koordinasyon'un önderliği altında Mexico City sokaklarını doldurdu. İşçi haklarının ancak Meksika rejiminin demokratik dönüşümüyle elde edilebileceğini savunan CIPM'nin bünyesinde, demokratik sendikalar, resmi sendikaların ara birimleri, işçi kooperatifleri, cemaat hareketleri ve sol parti üyeleri yer almaktadır. Ayrıca Zapatistlerin işçi komitesi de CIPM üyesidir ve EZLN ile organik ilişkisini sürdürmektedir.

30 Bu konuda, Kore Emek Çalışmaları Enstitüsü Başkan Yardımcısı, Profesör Sonn (1997)'un çalışmasına dayanarak şunlar söylenebilir: Güney Kore, işçi hareketinin komünizmle özdeş görülüp yasaklandığı, yakın zamana kadar 'sınıf teriminin akademik dilde bile kullanılmadığı, baskıcı bir tarihe sahiptir. 1980'lerin başlarında öğrencilerin başlattığı ve katliamlarla bastırılan demokratikleşme mücadelesine G. Kore işçileri ilk kez etkili şekilde 1987'de katılmışlardır. Temelleri 1970'lerde atılan büyük sanayi komplekslerinde istihdam edilen işçilerin öncülük ettiği bu mücadele, 'Büyük Temmuz ve Ağustos İşçi Mücadelesi' olarak adlandırmaktadır. Tarihindeki uzun sessizliğin kırılması anlamına gelen bu ilk direniş yenilgiye uğradıysa da, bu mücadele içinde yeni bir sendikacı kuşağı ortaya çıkmıştır. Hareketlerine 'Milan Sendikacılık' adını veren yeni kuşak, tamamen yasa dışı bir zeminde, her türlü baskıya rağmen, üretim noktalarında hızla örgütlenmiş ve 1989'da Ulusal Demokratik İşçi Sendikaları Konseyi'nin çatısı altında birleşmişlerdir. Bu Konsey, 1995'de Kore tarihinin ilk bağımsız işçi federasyonu olan KCTU'ya dönüşmüştür. Yarım milyona yakın üyeye sahip olan KCTU'nun örgütlü olduğu yerler arasında, otomobil sektörü, tersaneler, ağır sanayi kolları, kamu taşınacılığı, hastaneler ve kitle iletişim araçları, başta gelmektedir. KCTU, Kore tarihinin en büyük genel grevini dört aşamalı bir stratejiyle 1997'de yaşama geçirmiş ve başarı kazanmıştır. Genel grev ve gösterilere 3.5 milyonu aşkın işçi katılmıştır. 'Asya Kaplanlarının' en irisinde ortaya çıkan bağımsız ve radikal emek hareketi, önündeki kimi belirsizliklere rağmen, uluslararası sendikacılık hareketi içindeki önemli figürlerden biri olmaya aday gözükmektedir.

31 KMU (*Kilusang Mayo Uno* - 1 Mayıs Hareketi) Marcos diktatörlüğünün karanlık günlerinde 1 Mayıs 1980'de kuruldu. Başkan ve yöneticilerinin öldürülmesi, aktivistlerin çeşitli baskılarla karşılaşmasına rağmen 10 yıl gibi bir süre içinde ülkenin en büyük sendikası haline geldi. Tabana dayalı, militan ve ulusalcı ilkelerle Marcos diktatörlüğüne karşı direnen KMU, dünyanın en gelişkin ve etkili sendika eğitimini veren sendika olarak gösterilmektedir. Kendilerini 'yeni sendikacılık hareketi' olarak nitelendiren KMU, örgütsel bağımsızlığı sıkı sıkıya savunurken, köylülere, kadınlara, balıkçılara, kent yoksullarına ve öğrencilere dayalı toplumsal hareketlerle de ittifaklar geliştirmiştir. Amerikan üslerine karşı yürüttükleri mücadelede, bu çevreleri de dahil ederek uyguladıkları grev, 'genel grev' terimiyle değil, 'halk grevi' (*people strike*) terimiyle anılmıştır. Scipes'in (1992) KMU üzerine kaleme aldığı incelemenin özet çevirisi için bkz. (*Sınıf Hareketinde YÖN*, sayı.7, Mart-Nisan 1999, s.14-17). Ayrıca ÖZÜÇÜRLÜ (1995).

Adı geçen ülkelerin iktisadi koşullarını dışarıda tutarak³², buralarda ortaya çıkan radikal sendika merkezlerinin sergilediği ortak özellikler hakkında, genel hatlarıyla şunlar söylenebilir:

(a) Dayandığı işçi kompozisyonu: Radikal sendika merkezleri genellikle imalat sanayii işçileri içinden çıkan öncü inisiyatiflerin üzerinde yükselmişlerdir. Bu hareketlerin başlatıcıları, tam zamanlı istihdam edilen, yarı-vasıflı, belirli düzeylerde sosyal haklara sahip ve genellikle korporatist düzenleme içinde yer alan sendikalarda örgütlü işçilerdir. Diğer bir deyişle, kurucu inisiyatifin membaında 'geleneksel proletarya' yer almış, bu hareket kısa süre içinde kamu çalışanlarını, hizmet sektörü işçilerini ve küreselleşmenin yarattığı yeni proleter kitlesini bünyesine katmıştır. 1980 sonrasında radikal sendikacılık inisiyatifi geliştiren bir diğer kesim de kamu çalışanları (eğitim, sağlık, ulaşım vb.) olmuştur.

(b) Örgütsel bağımsızlık: Radikal sendika merkezleri, devletle iç içe geçmiş bağımlı sendika yapılarının iç dönüşümü neticesinde ortaya çıkmamıştır; Apartheid rejiminin kendine özgü koşulları içinde COSATU dışarıda tutulacak olursa, bunların hemen hemen tümü korporatist gelenekten koparak, bunun dışında ortaya çıkmış yeni sendika merkezleridir. Bu konu, basitçe, yeni sendika üst birliklerinin (federasyon, konfederasyon, kongre, platform vb) kurulması işleminden ibaret görülmemelidir. Örneğin, Meksika'da 60 yıl boyunca devletin resmi organı statüsünde işçileri temsil eden CTM'nin (Meksika İşçi Sendikaları Konfederasyonu) tekel konumu kırılmıştır; Güney Kore'de hegemonyası kırılan sendikal yapı, Amerikan askeri yönetimi döneminde kurulan ve bugüne dek tek yasal işçi örgütü olarak işlev gören FKTU (Kore İşçi Sendikaları Federasyonu)'dur. Dolayısıyla, anti-komünizmi bayrak edinerek diktatörlük rejimleriyle, hükümetlerle, yerli ve yabancı sermaye çevreleriyle iç içe geçmiş sendikal geleneklerin dışına çıkılması, aynı zamanda, bağımsız bir işçi sınıfı hareketinin ortaya çıkması anlamını da taşımıştır.

(c) Toplumsal muhalefet merkezleri: Radikal sendika merkezlerinin hemen hemen tümü belirli bir eylemlilik (ücret artışı için grev, 1 Mayıs kutlamaları, özelleştirmeye karşı eylem vb.) içinde ortaya çıkmış oluşumlardır. Oluşumlarını tamamlayıp eyleme geçmemişlerdir; eylem, oluşlarında vardır. Tam da bu yüzden, hukuki değil, fakat fiili yapılar olarak belirmişler, çoğunlukla endüstri ilişkilerinin verili yasal zemini dışında şekillenmişlerdir. Otoriter rejimlerin hüküm sürdüğü koşullarda ortaya çıkan radikal sendika

32 Bu boyut irdelenmeden sendika merkezleri üzerine değerlendirmeler yapmak, kuşkusuz sorunlu olacaktır. Eksikliği gidermeyeceğinin farkında olarak bu konu hakkında şu not düşülebilir: Bu ülkelerin bir çoğu 1960'lı yıllarda ithal ikameci politikalarla sanayileşmede belirli bir düzeyi yakalamış, 1980 sonrasında ise IMF ve Dünya Bankası'nın müdahaleleriyle ihracata dönük büyüme performansı göstermiş, yeni sanayileşen ülkeler kategorisi içinde değerlendirilen ülkelerdir.

merkezleri, demokrasiye geçiş süreçlerinde önemli katkılarda bulunmuşlardır³³. Yukarıda adı geçen ülkeler arasında, bu katkının yönetime katılmakla sonuçlandığı tek örnek G. Afrika'da yaşanmıştır. Diğer örneklerde, toplumsal muhalefetin en diri ve en etkili odakları arasında yer alarak meşruiyet ve yasallık karışımı bir çerçeveye yerleştikleri söylenebilir. Meksika'da CIPM, hem Fora (Forum) ile birlikte Kent Halkı Hareketi'nin sürükleyicisi, hem de EZNL'nin en önemli müttefiki durumundadır. Brezilya'da CUT, ülkenin en büyük iki siyasi gücünden biri olan PT'nin (İşçilerin Partisi) içinden doğmuştur. Filipinler'de KMU, toplumsal muhalefetin farklı unsurlarını bünyesinde toplayan ve 'yurtsever ittifak' anlamına gelen BAYAN'ın kurulmasına öncülük etmiştir ve bu cephe örgütünün en diri gücü konumundadır.

(ç) Tabana dayalı etkin katılım: Ortaya çıkış biçim ve koşulları gereği, ya eylemci ilişki ağının (*network*) gevşek yapılanması ya da formel örgütlülüğün hiyerarşik yapılanması şeklindeki geleneksel seçimle karşı karşıya kalmamışlar; bu kategorik ayrımı aşarak, organizasyon ve ilişki ağının iç içe geçtiği bir işleyişi kendi bünyelerinde mümkün kılabilmişlerdir. Kendilerini bürokratik merkezîyetçi sendika tipinin reddi ve alternatifi olarak ortaya koydukları için, 'bürokratikleşme', uzak durulup uyanık olunması gereken bir tehlike şeklinde görülmektedir. Bu yönde alınmış çeşitli önlemler söz konusudur. Örneğin Brezilya'da CUT, aynı mevkie iki dönemden fazla seçilmeme ilkesini sürdürmektedir; G. Afrika'da COSATU'nun beş kişilik merkez yönetiminde, başkan dahil dört üye amatördür ve işyeri temsilciliği görevlerini tam-zamanlı olarak sürdürmektedirler; G. Kore'de FKTU'nun merkez yöneticileri, ülkedeki en düşük işçi ücreti kadar maaş almaktadır.

Radikal sendika merkezlerinin en belirgin özelliklerinden biri de, taban inisiyatiflerine dayanan bir iç işleyiş ve mücadele tarzına sahip olmalarıdır. Üye tabanı, katılımcı politikaların nesnesi değil, örgütün bizatihi kendisi gibidir. Sendika merkezlerinin, işyeri inisiyatifleri arasında koordinasyon görevi ifa eden bir birim gibi çalıştıkları bile söylenebilir. Politikaların üyeler tarafından oluşturulması ve yürütülmesi şeklindeki işleyişi, Filipinler'de KMU 'gerçek sendikacılık' ilkesi şeklinde adlandırmaktadır. FKTU yöneticilerinin tereddütlerine rağmen 1997'de Güney Kore tarihinin en büyük grevinin başlaması ve başarıyla sürmesi, taşıdığı bu özelliklerle yakından ilişkilidir. Bu merkezler taban inisiyatifine dayalı oldukları kadar, aslında kendileri de birer taban hareketi niteliğine sahiptirler. Zira bu merkezlerde, sendikal örgütlülük işyeri dışındaki yaşam alanlarına da nüfuz etmekte, gerek üyeleriyle, gerekse de mevcut taban hareketleriyle canlı ilişkiler geliştirilebilmektedir. Yoksul emekçi

33 Bu noktayı G. Afrika'da apartheid rejiminin tasfiye sürecini inceleyerek vurgulayan Webster (1999), aynı vurguyu Latin Amerika'da demokrasiye geçiş süreci çözümlerinde yapmayan Prezeworski ve O'Donnell gibi 'geçiş kuramcılarını' işçi sınıfının katkısını ihmal etmekle eleştirmiştir.

semtlerindeki alt-yapı sorunlarından, geçinme, barınma, sağlık, eğitim gibi temel hizmetler, radikal sendika merkezlerinin faaliyet alanı içindedir. Bu ihtiyaçlara dönük olarak somut örgütlenmelere giriştikleri gibi (kolektif mutfak ve kooperatif benzeri örgütlenmeler), yerel ve ulusal ölçekte eylemlilikler de tertip etmektedirler. Bu tür yönelimler, öncelikli amaç olarak saptanan 'örgütsüzlerin örgütlenmesi' amacına da uygun düşmektedir. Zira bu sendikalarda üyelik statüsü, toplu sözleşme yetkisine endeksli değildir. Örneğin 1990 tarihi itibarıyla KMU bünyesinde toplu sözleşme hakkına sahip olamayan üyelerin sayısı (400 bin), bu hakka sahip üyelerden (350 bin) daha fazladır. Diğer merkezler için, KMU düzeyinde olmasa da, esnek bir üyelik statüsünün varlığından söz edilebilir. Bir anlamda, 'esnek istihdam' politikası işgücünü parçalarken, esnek üyelik statüsü parçalanmış emekçilerin örgütlü birliğini (yeniden) sağlamaktadır.

(d) İdeolojik ve politik özellikleri: Radikal sendika merkezleri, kamu hizmetlerinin metalaşması, özelleştirme, esneklik, kuralsızlaşma, gibi sermaye politikalarının ikirciksiz bir şekilde karşısındadır. Kapitalizmin neo-liberal formuna karşı takınılan uzlaşmaz tutum, kapitalizmi bir bütün olarak reddeden (sosyalist/ Marxist) eğilimlerle bir arada barınmaktadır. Hatta KCTU (G. Kore) dışındaki sendika merkezlerinin amaç ve ilkeler gibi ana metinlerinde sosyalizm hedefi, açık ifadelerle yer de almaktadır. Öyle ki, reel sosyalizmin çöküşü karşısında bu merkezlerin içinde yaşayan sosyalizm, sınıf hareketi dışındaki sosyalist çevrelere (parti, dergi çevresi vb.) kıyasla kuramsal itibarını ve politik canlılığını koruyabilmiştir³⁴. Öte yandan, bu merkezlerin alternatif toplum tasarımı anlamında net bir ideolojik-politik programa, ne sahip ne de dahil olduklarını söylemek mümkündür³⁵. Neo-liberal kapitalizm eleştirisi yanında,

34 G. Kore deneyimini inceleyen Sonn (1997:120) bu konuda şu gözlemi aktarıyor: "...Sovyetler Birliği'nin 1991'deki çöküşü, radikal Kore hareketinin; en azından Marksist yeraltı partisi ile açık sosyalist parti inşası için çaba gösteren radikal siyasal hareketlerin üzerinde soğuk düş etkisi yaptı. Bir çok lider ve özellikle de entelektüeller açık deklarasyonlarla hareketi terk ettiler. Fakat, işçi hareketi farklıydı. Sovyetler Birliği'nin çöküşü yeni sendika militanlarını güçten düşürmedi. Çünkü, emek hareketine duyulan inanç, ne Sovyetler Birliği'nin varlığıyla, ne de dogmatik Marksizm-Leninizmle ilgiliydi; bu inanç kaynağını Kore kapitalizminin soğuk geçişinden alıyordu".

35 Yeni çalışmalarının birinde Hyman (1999/hyman.htm), krizin ideolojik boyutunu, Batı sendikacılığı için tartışmaktadır. İsveçli sendika stratejisti Rudolf Meidner'in "İdeolojisiz örgütsel güç, içeriksiz biçim demektir" sözüne yer veren Hyman, sermayenin yeni ideolojik saldırısı karşısında geleneksel sendikacılık söyleminin yenilgiye uğramasını, sendikacılık krizinin önemli bir ögesi olarak gösterir. Hyman "Sendikalar için mücadele, insanların kalplerini ve beyinlerini fethetme mücadelesidir; yani, bir fikir mücadelesidir" der ve ekler; "Kolektif dayanışmanın inşası, bir yanıyla örgütsel kapasite sorunudur; ama, daha temelde fikri mücadelenin konusudur." Kapsamlı bir çalışmanın habercisi niteliğindeki konferans metninde Hyman, örnek olarak 'esneklik', 'güvenlik', 'fırsat', 'demokrasi', 'cemaat' kavramlarını ele alır ve bu ve benzeri temalar etrafında sendikacılık hareketinin yeni-liberal ideolojlara karşı söylemsel bir üstünlük kurması gerektiğini vurgular. Feyiz alınacak deneyimler olarak, bu makalenin konusunu teşkil eden "THIS"lerden söz etmesi de ayrıca, anlamlıdır.

siyasal söylemlerinin önemli bir ögesi de milliyetçiliktir. Milliyetçi söylem, sınıf yerine ulusu ikame etmemekte; tersine, işçi sınıfının çıkarlarını, ulusun (halkın) çıkarlarına genellettirmektedir. Milliyetçi söylemin hedef tahtasında Dünya Bankası, IMF, çokuluslu şirketler ve ABD yer almaktadır. 'Ezilen sınıf' (?) milliyetçiliğini anlamak için KMU'nun formülasyonuna bakılabilir, "Filipinlerin zenginlikleri Filipin halkına aittir".

Ana hatlarıyla beş noktada toplanan özellikler, bağımsız siyasal eylemliliğini gerçekleştirerek politik arenada belirleyici bir toplumsal güç durumuna gelmiş olan bir eğilimin sendikacılık hareketi içindeki varlığını gözler önüne sermektedir. Adı geçen beş sendika merkezi içinde yer alan COSATU, CUT ve KMU, 'toplumsal hareket sendikacılığı' adlandırmasına kaynaklık eden deneyimlerdir. Bu örnekler, bir tür THS ideal-tiplemesi olarak düşünüldüğünde, yukarıda altı çizilen özelliklere şu veya bu ölçüde benzer deneyimlerin Latin Amerika, Afrika ve Asya kıtalarında yaygın bir şekilde görülebileceği öne sürülebilir. Özetle, THS uluslararası bir eğilimdir. O halde, bu uluslararası eğilimin uluslararası birliğe evrilme potansiyeli nedir?

5. Yeni Emek Enternasyonalizmi?

Bu sorunun işaret ettiği alan, sadece radikal sendika merkezleri arasındaki ilişkilerden ibaret olsaydı, görece kolay bir çözümleme söz konusu olabilirdi. Oysa, enternasyonalizm konusu, 'küreselleşme' süreci içinde eski ve yeni aktörleri ile uluslararası işçi hareketini bütünsel olarak değerlendirmeyi gerekli kılıyor.

Bu karmaşık ve çok yönlü konu, kısaca, üç noktayla sınırlandırarak ele alınacak ve sadece genel eğilimler hakkında kimi belirlemelerin yapılmasıyla yetinilecektir. İlk olarak, 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya sendikacılık hareketi üzerinde belirleyici roller oynayan aktörlere bakılacaktır. İkinci olarak, çok uluslu şirketlerde istihdam edilen ve 'küresel proletarya' diye adlandırılan kesim ele alınacaktır. Son olarak da, radikal sendika merkezlerinin enternasyonalizm konusundaki yaklaşım ve girişimleri üzerinde durulacaktır.

(a) Geleneksel aktörler:

"...Dünya sendikacılığının odağının Washington'dan, Moskova'dan, ilk kaynağı olan Avrupa'ya doğru kaymaya başladığı bir gerçektir."

Bu tespit, Işıklı (1995) tarafından *Sendikacılık ve Siyaset* kitabının üçüncü baskısına önsözde yapılmıştır ve 1978 tarihini taşımaktadır. Bugünden bakıldığında, geleneksel aktörler açısından sürecin yukarıdaki tespit yönünde geliştiği görülecektir. Öyle ki, artık Moskova merkezli sendikacılık tarihe karışmıştır. Washington ise, dünya patronluğundaki üstün konumunu

sürdürmekle birlikte, sendikacılık hareketi içindeki kozuna (AFL-CIO; Amerikan İşçi Federasyonu- Sanayi Örgütleri Kongresi) sahip değildir ya da artık böyle bir koza ihtiyaç duymamaktadır. Dünya sendikacılığının 'eski' (Soğuk Savaş dönemi) aktörleri açısından bugüne kalan en etkili kuruluşlar, sırasıyla ICFTU (Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu) ve ETUC (Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu)'dur.

Eski 'Sovyet bloğunda' yaşanan gelişmelere girmeksizin, ABD ve Avrupa açısından bugünkü tabloya bakıldığında şunlar söylenebilir: Soğuk Savaş dönemi boyunca dünya sendikacılık hareketi içinde adeta ABD'nin 'beşinci kol' faaliyetini yürüten AFL-CIO bünyesinde son beş yıldır önemli değişiklikler yaşanmaktadır. 1995 Kongresinde 'Amerikan İşçilerinin Yeni Sesi' adıyla yeni bir ekip yönetime gelmiştir. Nedense bu değişikliği gerçekleştirenlerin sesi, haber ya da inceleme konusu pek olmamaktadır³⁶. Son beş yıldır AFL-CIO'nun yönetiminde bulunan 'Yeni Ses' şunları söylemektedir; "Yeni Ses, Washington'a dayalı kurumsal önceliklerden işçileri temel alan eylemliliğe yönelerek, emeği sömürenlere, ırkçı siyasetçilere ve çokuluslu şirketlere karşı mücadele eder" (Mantsios, 1998:26). AFL-CIO'nun mücadele programında şunlara rastlanmaktadır: Örgütsüz işçilere ulaşarak hızlı üye kaybını tersine çevirmek; kadın ve etnik işçileri mücadeleye katmaya dönük demokratik pratikler geliştirmek; yeni seçim stratejileri ve siyasal ittifaklar geliştirerek, siyasal hareketliliği etkili kılmak; ulus ötesi şirketlerin yeteneklerinin üstüne çıkarak farklı ülkelerdeki işçileri bir araya getirmek ve küresel ekonomiye karşı mücadele etmek... 1999 tarihli ilke kararlarında, "dinamik sendikalar 'örgütlenmeyi değiştir' çağrısı yaparak kendi sendika yapılarını dönüştürüyorlar" diyen AFL-CIO, kaynaklarının %30'unu yaratıcı projeler geliştirerek³⁷ örgütlenmeye ayırmaktadır. Dikkat çeken bir diğer nokta,

36 Mayasını Samuel Gompers'lerin (bkz. Işıklı, 1995:238-247) oluşturduğu böyle bir örgütten, artık yukarıdaki gibi seslerin yankılanıyor olması, az mı önemlidir? Bu önemli değişikliğin taşıyıcıları "işçiler, işyeri temsilcileri ve yerel düzeydeki sendika görevlileri" olmuştur ve temsilciler düzeyinde başlayan bu başkaldırı 'yeni ses'i 1995'de yönetime taşımakla kalmamış, bir yıl sonra 1350 delegenin katılımıyla İşçi Partisi'nin kuruluşunu da gerçekleştirmiştir (MOODY, 1997). Radikal sendika gelenekleriyle kıyaslandığında bu değişim henüz pek bir şey ifade etmeyebilir ancak kendi tarihi içinde önemli bir değişimin gerçekleştiği ve bu sürdüğü de bir gerçektir. Bu önemli değişiklik hakkında 1998'de, içinde Federasyon yöneticilerinin makalelerinin de olduğu iki kitap için bkz. MANTSIOS, G. (ed.) (1998), *A New Labor Movement For the New Century*, (New York: Monthly Review Press) ve AFL-CIO, 1998, *Not Your Father's Union Movement: Inside the AFL-CIO*, New York/London: Verso. Ayrıca Federasyonun web sayfası araştırmacılar için zengin belgeler içermektedir. Bunun için bkz (<http://www.aflcio.org>).

37 Tercihan öğrenci örgütlerinde, taban hareketlerinde ve sendikalarda deneyim sahibi; tercihen renkli benizli ve kadın adaylar arasından profesyonel örgütçüler seçilerek istihdam edilmektedir. Örgütçülerin yıllık ücretleri 20 ila 30 bin dolar arasında değişmektedir. Bu alanda iki özgün proje yürütülmektedir: Bunlardan, Örgütlenme İletileri (Communicating to Organize) Projesi, örgütlenme alanında bir çeşit deney aktarımı projesidir. Bu kapsamda, somut örgütlenme pratiklerinin öykü ve bilgileri derlenerek, her düzeyde yayılmasına çalışılmaktadır. İkincisi, Söz@Çalışma Özgür

seslendiği birimin tekil işçiden ziyade 'işçi ailesi' olmasıdır. Bu jargonla işyerleri kadar yaşam alanlarını da mücadele alanı olarak belirleyen AFL-CIO, 43 eyaletten 150'yi aşkın işçi konseyinin içinde yer aldığı Şehir Birlikleri Kampanyasını sürdürmektedir. Yaşanan değişimi anlamak için "Misyon ve Amaçlarımız"³⁸ başlıklı metne bakmak yeterlidir:

"AFL-CIO'nun misyonu, işyerlerine ekonomik adaleti, ülkemize sosyal adaleti getirerek, emekçi ailelerinin yaşamlarını iyileştirmektir. Bu misyonu gerçekleştirmek için Amerikan işçi hareketini değiştireceğiz ve inşa edeceğiz... Sendikamızın rolünü, üyesinin sözleşmesine odaklanmış bir örgütten, çalışma yaşamımıza etkide bulunan (sermaye yatırımlarından, mal ve hizmetlerin kalitesine ve işi nasıl örgütleyeceğimize dair) bütün kararlarda işçileri söz sahibi kılacak bir örgüte dönüştüreceğiz".

Benzer bir değişimi ICFTU'da da gözlemlemek mümkündür. Soğuk Savaş dönemi boyunca önceliğini "komünizmle mücadele" olarak tanımlayan ICFTU, şimdi "tüm olanak ve araçlarla küreselleşmeye karşı mücadele başlatmaktan" söz etmektedir³⁹. ETUC (Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu), "Sosyal Avrupa" sloganıyla bütün enerjisini Avrupa Birliği'nin (AB) yeniden-yapılanma sürecine hasretmiş görünmektedir. Bu yanı sıra, ulus-devlet bünyesinde büyük ölçüde kaybetmiş oldukları ayrıcalıklı konumu, bu kez Birlik bünyesinde yeniden elde etmeye çalıştıkları söylenebilir⁴⁰. ETUC'un iri sendikalarından Alman DGB⁴¹, temel programında şunları ifade etmektedir:

Sendika Seçimi (Voice@Work: Freedom to Choose a Union) başlıklı, uzun dönemli kampanyayı öngören bir projedir.

38 Bu metin için bkz. (<http://www.aflcio.org>) sitesinden "What We Stand for: Mission and Goals of the AFL-CIO" başlıklı doküman.

39 Sözü edilen değişim açısından ICFTU'nun 25-29 Haziran 1996'da toplanan 16. Dünya Kongresi karar metinlerine bakılabilir. Bu metin, ICFTU'nun (<http://www.icftu.org>) web adresinde "16th World Congress of the ICFTU Brussels, 25-29/6/1996, Congress Resolutions" başlığıyla yer almaktadır.

40 Türkiye'nin AB'ye aday üyeliği gözönünde tutulduğunda, muhtemeldir ki, önümüzdeki günlerde ETUC Türkiye sendikacılık hareketi üzerinde daha dolaysız etkilerde bulunacaktır. Bu yüzden, ETUC'un Avrupa Birliği süreci içindeki serüveni konusu, ayrı ve titiz bir çalışmayı gerektirecek önemde bir konudur. Şimdilik şunları söylemekle yetinelim: ETUC, AB'ye sosyal bir çehre kazandırmak isterken, "siyasal pazarlık" ve "lobicilik" gibi geleneksel yöntemleri kullanmaktadır. Oysa sosyal devletlerin oluşum tarihi incelendiğinde, sermayedar sınıfın varlığını tehdit eden bağımsız ve politikleşmiş bir işçi hareketi olmaksızın bu tür yöntemlerin etkisinin olamayacağı görülecektir. Bu meselinin bir yönüdür. Sosyal refah kazanımlarının tasfiyesi ise bir başka gerçeği gözler önüne sermiştir. Kapitalizmin dünya egemenliği sürdüğü müddetçe, belirli coğrafi sınırlar içinde (ulus-devlet ya da bölgesel birlik) sosyal refah kazanımlarını kalcılaştırmak mümkün olmamaktadır. Enternasyonalizmle ilgili olan bu son nokta konusunda, Işıklı'nın 1978 yılında Batı Avrupa sendikacılık hareketine yönelttiği soru hala geçerliliğini korumaktadır: "Sömürülen ülkelerdeki sendikalarla dayanışma ve işbirliği kurmak yerine, o ülkelerin sırtından sağlanan zenginliklerden pay almak için iştahla çırpınan bir sendikacılıktan başka bir tür lüsünün yeniden Avrupa'dan kaynaklanarak evrensel dönüşümlere katkı sağlayacak yönde güç kazanması mümkün müdür?" (Işıklı, 1995:79)

41 Bu belge için bkz: (http://www.dgb.de/englisch/gs_zukunft1.htm)

"Sendikaların merkezi görevi, herhangi bir ulusal modeli kayırmadan, temel sosyal devlet düşüncesini Avrupa'da sıkı sıkıya savunmaktır. Bu düşüncenin temel unsurları, tam istihdam, sosyal ve ekolojik reformlar, yüksek sosyal koruma düzeyidir"

(b) Küresel sermayeye karşı küresel emek cephesi: Emek enternasyonalizmi içinde son yıllarda belirginleşen bir eğilim de, doğrudan doğruya çokuluslu şirketleri temel almaktadır. Bu eğilimin mantıki dayanakları iki noktada özetlenebilir: İlk olarak küresel şirketler, dünya ekonomisinin sınır merkezleri haline gelmişlerdir. Öte yandan küresel şirketlerin kurulu buldukları ülke sınırları dışında istihdam ettikleri işçi nüfusu da kayda değer bir yekun oluşturmaya başlamıştır. Hedef tahtasına küresel şirketleri koyan yeni bir "küresel emek stratejisi" önerisi ve girişimi, 1996 tarihinde ICEM (Uluslararası Maden, Enerji ve Kimya İşçileri Federasyonu) tarafından ortaya konmuştur. Bünyesinde 113 ülkeden 410 işçi sendikasına bağlı 20 milyon işçiyi barındıran ICEM'in Genel Sekreteri Vic Thorpe (1999:220-225), "..bölgesel kümeleşmeleri -AB, NAFTA gibi- dünya ekonomisinin yeni simgeleri olarak görmek yanlıştır. Dünya çokuluslu şirketlerin istirdiyesi olmuştur...bizim emeğin özgürleşme umudunu içeren uzun dönemli ve radikal yeni endüstriyel strateji yönelimlerine ihtiyacımız var" demektedir. Thorpe, COSATU'nun sloganıyla⁴² başladığı yazısını ICFTU'ya dönük bir çağrıyla bitirir; "(ICFTU) 'komünizmle mücadele' vizyonundan kurtularak, gerçek düşmanla, sorumsuz sermaye ile mücadeleye girişmelidir". Aynı şekilde IUF (Uluslararası Gıda ve Birleşik İşçiler Sendikası) Genel Sekreteri Dan Gallin de "Örgütsel olarak uluslararası, kavramsal olarak küresel olmayan ulusal düzeydeki sendika politikalarının artık herhangi bir etkinliğinin olamayacağını" savunur (Aktaran MUNCK, 1999:15). Liverpool Liman işçilerinin 1995'de, çokuluslu liman şirketine karşı yürüttükleri başarılı mücadele, bu görüşü savunanlar açısından, önemli bir dayanak teşkil etmiştir⁴³.

(c) Üçüncü Dünya'da emek enternasyonalizmi: Emek enternasyonalizmi konusundaki bir diğer eğilim de, THS başlığı ile bu çalışmada irdelenen radikal sendika merkezlerince temsil edilmektedir. Bu merkezler, ana unsurları itibarıyla, ulusal motifleri koruyan, dayanışma eksensiz yeni bir enternasyonalizm savunusu yapmaktadırlar. Waterman'nin (1998) çalışmasına dayanarak, bu yöndeki somut adımların 1990 sonrasında atıldığı, söylenebilir. G. Afrika'dan COSATU'nun girişimiyle Brezilya'dan CUT ve İtalya'dan CGIL, 1991 yılında bir araya gelerek "İşçi Denetimli Enternasyonale Doğru" başlıklı bir

42 COSATU'nun ableminde de yer alan slogan şöyledir: *Biz işçiler, hepimiz aynı dünyada yaşıyoruz. Yerkürenin bir köşesinde bizim kazaya uğradığımızda, hepimiz yaralanırız.*

43 Bu ilginç mücadele öyküsünü bütün boyutlarıyla incelemek isteyenler <http://www.labournet.net/docks2/other/dockhome.htm> adresli web sayfasına bakabilirler. Bu sitenin, "Özgürlük ve Sosyalizm İçin Enternasyonal Dayanışma" pankartı taşıyan liman işçilerinin fotoğrafıyla açıldığını belirtmeliyim.

metin kaleme almışlar; bu metinde "neo-liberal tasarımlara alternatif inşa ederek, sermayenin küresel hakimiyetine karşı mücadele etmek" çağrısı yapmışlardır. Aynı şekilde Filipinler'den KMU, 1990'da "Çokuluslu şirketlere, borç bağımlığına, emperyalizme ve diktatörlük rejimlerine karşı özerk sendikalara yeni bir Enternasyonal" çağrısında bulunmuştur. KMU, 1980'lerin ortalarından itibaren "Uluslararası Dayanışma Etkinliği" adını verdiği bir programı sürdürmektedir⁴⁴. "Amerika'ya uzak, tanrıya yakın insanların yurdu" Peru'da, 1980 sonrasında gelişen *Clasista* (sınıf) sendikacılığı örneğinden kalkarak Waterman'nın (1998) aktardığı ilkeler, diğer radikal sendika merkezlerine de rahatlıkla genellenebilir. Bu ilkeler şöyle özetlenebilir: *Sendika demokrasisi ve işçi sınıfının bağımsızlığı ilkesi*; buna göre enternasyonal eylemlilik sendikaların devletten ve burjuvaziden bağımsızlaşmış özerk çıkarlarına yaslanmalı ve sendikalar, tabandaki işçilerin çıkarlarını ifade etmelidir. *Enternasyonalizm ve ulusalcılığın birbirini tamamlaması ilkesi*; halkların emperyalizme karşı uluslararası dayanışmasını güçlendirmek ve yeni bir dünyanın oluşturulması için mücadele vermek, ulusal kalkınmanın da ön koşulu olarak görülmelidir. *Toplumsal kimliğinin (Clasista bağlamında Latin kimliğinin, y.n.) güçlendirilmesi ilkesi*; bu amaç doğrultusunda siyasal ve sendikal haklar için doğal kaynakların talan edilmesine, küresel şirketlere ve emperyalizmin ideolojik hegemonyasına karşı mücadele edilmelidir.

Burada belirtilen üç eğilim ışığında, yeni emek enternasyonali konusunda genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, şunlar söylenebilir: Sorunların tespiti ve kaynağı noktasında genel bir benzeşme göze çarpmaktadır. Bu çerçevede, neo-liberalizm, küresel kapitalizm, çokuluslu şirketler, gibi siyasal programlar, eğilimler ve aktörler, emek hareketi açısından en büyük tehlike addedilmektedir. Sorunların tespiti konusundaki ortak tutum, verilecek mücadelenin öncelikli hedefleri söz konusu edildiğinde, net bir ayrılığa dönüşmektedir. "Küreselleşmeye sosyal boyutun kazandırılması", Kuzeyin köklü sendika merkezlerinin (buradaki örnekler açısından, AFL-CIO, ICFTU, ETUC) öncelikli hedefidir. Kritik ayırım noktası, emek standartlarının uluslararası düzeyde geliştirilmesiyle ilgili değildir. Temel ayırım, hedefin, referans olarak "küresel" ya da "bölgesel" oluşumları esas alıyor olmasıyla; ya da ulus-devleti ihmal ediyor olmasıyla ilgilidir. Bu, emperyalist sömürü ilişkisinin ve ulusal kalkınmanın ihmal edilmesi, anlamına gelmektedir. Güneyin radikal sendika merkezleri, tam da bu noktada "küreselleşmeye sosyal boyut kazandırılması", şeklindeki politikalara kuşkuyla yaklaşmaktadırlar. Bunu, en

44 Bu program çerçevesinde, dünyanın çeşitli sendikalarına mensup işçi ve sendikacıları, küçük gruplar halinde Filipinlere davet ediliyorlar; 1 Mayıs kutlamalarının ardından hazırlanan 10 günlük gezi ve bilgilendirme etkinliğine katılıyorlar. Emek enternasyonalizmi teması etrafında bu programın irdelendiği bir çalışma için bkz. SCIPS (1996).

özlü bir biçimde "Seattle meydan muharebesi"ne Güney Afrika'dan katılan COSATU genel sekreteri Z. Vavi'nin şu sözlerinde bulabiliriz⁴⁵:

"İşçi standartları konusunda Güney'de bir anlaşmazlık vardır. İşçiler işlerini kaybedeceklerinden korkuyorlar ve ileri sürülen önerilere şüpheyle bakıyorlar. Zira önerdiğiniz standartların korumacılığa yeni bir kılıf olacağını düşünüyorlar. Esasında emek standartları, yeni bir konu değil. Herkes biliyor ki, bütün bu protestoların nedeni ILO'nun yaptırımcı bir mekanizmaya sahip olmamasıyla ilgilidir. ILO, bir çok ülkenin sözleşmeleri ihlal ettiğini biliyor ancak çözüm konusunda ileri adımlar atmıyor. Yaptırım gücünün olmayışı, kendi başına sermaye yatırımlarını cezbeden bir araca dönüşüyor. Bu sorumluluğun Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) verilmesinde içsel bir çelişki var. Bundan, sendikal hakların ticaret sisteminden tümüyle dışlanması gibi bir sonuç çıkarılmamalı. Bu bir mücadeledir. (...) İktidarlar işçi hakları ve iktisadi kalkınmanın sıfır toplam oyunu olduğunu söylüyorlar; yani işçilerin yaşamının iyileşmesi kalkınmayı yavaşlatır diyorlar. Bu son derece ürkütücü bir taktiktir. Kalkınma geniş bir kavramdır. Kalkınma, yığınsal işsizlik ve yoksullukla birlikte var olamaz. İşçi hakları, kalkınmanın konusudur."

"Küresel şirketlere karşı küresel emek enternasyonalini" savunan Kuzeyin sendika merkezleri, bu konuda, Güney'deki kardeşlerine daha yakın durmaktadır. Küresel ticaret sözleşmesinde işçi standartlarına yer verilmesi talebini, *"tıpkı tilkiye tavuk kümesinde bekçilik yapar mısın diye, sormaya benziyor"* diyerek eleştiren, AFL-CIO üyesi, Uluslararası Ambar ve Liman İşçileri Sendikası (ILWU) başkanı Brian McWilliams "biz adil ticarete karşı değiliz; biz serbest ticarete karşıyız" demektedir. Metal İşçileri Sendikası Başkanı George Becker de aynı görüştedir; *"DTÖ'nün hazırladığı metinlerde işçiler için hiçbir şey yok. Bu yasalar çokuluslu şirketler için çıkıyor, işçiler için değil. O nedenle, orasına burasına virgül koymanın, kelimelerini değiştirmenin oluru yok. Bizim yasamız değil. Kaldır at!"*. Bu bölümü Seattle meydan muharebesine G. Kore'den katılan KCTU temsilcisinin şu sözleriyle bitirmek istiyorum:

"...insanların dünyanın bir birinden uzak köşelerinde yankılanan eylemleri, ayrıksı ve soyutlanmış eylemler olarak daha fazla süremez. Bunlar, kurulu örgüt ve hareketlerin tutumlarını çürüterek, enternasyanalist dayanışma ruhuyla yeni bir küresel hareketi inşa ediyorlar"

6. Sonuç Yerine

Bu çalışmada, sendikacılık hareketinin kriziyle eş zamanlı olarak işçi sınıfının bağımsız siyasal eylemliliğinin de dünya çapında gelişmekte olduğu vurgulanmaya çalışıldı. Kolektif temsile dayalı, sermayeden ve devletten

45 Söz konusu farklılığı, Seattle'da Dünya Ticaret Örgütü'nün toplantısını protesto organizasyonuna katılan sendikalardan, AFL-CIO, COSATU, KCTU, ILWU'nun temsilcileriyle görüşerek işleyen bir çalışma için Bacon (globalize.html). Yukarıdaki alıntı ve atıfların tümü, Bacon'un çalışmasına dayanmaktadır.

bağımsızlaşmış, örgütlediği toplumsal güçle siyasal arenanın belirleyici aktörlerinden biri haline gelmiş, emeğin küresel dayanışması için arayışlara girişmiş bir eğilimin, geniş bir coğrafyadaki varlığı üzerinde duruldu. Emek ve sermaye arasındaki güncel ilişki kalıplarının, bu ilişkilerin ikiyüz yıllık tarihinden soyutlanarak ele alınamayacağı; tarihe ise aktörlerin kendi başlarına izledikleri 'biyolojik evrimlerinin' tarihi olarak değil, aktörler arası ilişkilerin tarihi olarak (sınıflar mücadelesi tarihi olarak) bakılması gerektiği, belirtildi. Bu noktada, emek tarihçilerinin çalışmalarından çıkan bir dersin günümüze de ışık tuttuğu, savlandı.

Buna göre, sermayenin egemenlik ve sömürü stratejisi 'toplumsalı' parçalamak esasına, emeğin karşı stratejisi ise, emek-sermaye çelişkisi ekseninde 'toplumsalı' saflaştırmak esasına dayanır. Geriye doğru bakıldığında, modern anlamda; yani, iç gerilimleriyle eşitlik, özgürlük ve adalet ilkelerinin belirleyiciliği anlamında, 'toplumsalı' ve 'kamusalı' mümkün kılan etkenlerin içinde siyasallaşmış emek hareketinin belirleyici bir yerinin olduğu görülecektir. Günümüzde sermayenin 'toplumsalı' parçalamak noktasında önemli mesafeler aldığı açıktır. Bireycilik, tüketim kültürü, liberalizasyon, esneklik, kuralsızlaştırma, özelleştirme gibi politika setleri, parçalama stratejisinin belli başlı silahlarıdır. Bu ve benzeri silahlar kullanılarak 'toplumsal'ın çağdaş anlamdaki kurucu ilkeleri (eşitlik, özgürlük, adalet) arasındaki gerilimli denge bozulmuştur. Eşitlik ve adalet ilkesinden boşanan özgürlük ilkesi, her geçen gün daha eşitsiz ve adaletsiz bir hale gelen dünyayı meşrulaştırmak işleviyle, gerçek içeriğinden arındırılmıştır. Kapitalizm her şeyi metalaştırmış, özgürlük ilkesi ise, metaların serbestliği anlayışına indirgenerek *şeyleşmiştir*.

Bu şartlar altında, 'kamusalın çöküşü' (R. Sennet), 'toplumsalın imkansızlığı' (E. Laclau) gibi tezlerin ortaya atılması ve etkinlik kazanması, temelsiz olmadığı gibi, tesadüfi de değildir. Sadece genel toplum kuramları açısından değil, güncel endüstri ilişkileri kuramları açısından da benzer bir durum söz konusudur. Geliştirilen kavramlar ve araştırma temaları, açık ya da örtük bir biçimde, 'tarih sahnesi, artık tek kişilik (sermaye) oyunların oynandığı bir sahneye dönüşmüştür', şeklinde ifade edilebilecek bir ön kabule yaslanmaktadır.

Bu yazı, işçi sınıfı gibi, tarih sahnesinin tozunu yutmuş, engin deney ve birikime sahip bir toplumsal aktörün günümüzde sergilediği performansa dikkat çekerek, yukarıdaki 'oyun' kurgusunun temelsizliğini gösterebilmişse amacına ulaşmış sayılacaktır.

Kaynakça

- AFL-CIO. (1998), *Not Your Father's Union Movement: Inside the AFL-CIO* (New York/London: Verso).
- AYDINOĞLU, E. (1991), *Brezilya İşçi Partisi Deneyimi* (İstanbul: Belge).
- BACON, D. (2000), *Can Workers Beat Globalization?*, <www.labourmet.net/world/0001/globalize.html>, (06.01.2000).
- BERGQUIST, C. (1986), *Labor in Latin America: Comperative Essays on Chile, Argentina, Venezuela and Colombia* (Stanford: Stanford University Press).
- BEŞELİ, M. (1997), "İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketinde Uluslararası 'Yeni' Eğilimler," *Türk-İş Yıllığı '97* (Ankara: Türk-İş Yayınları) :87-115.
- CARCHEDI, G. (1997), "High-Tech Hype: Promises and Realities of Technology in the Twenty-First Century," DAVIS, J. et.al (eds.) *Cutting Edge: Technology, Information, Capitalism and Social Revolution* (London: Verso) :73-86.
- COSATU. (1998), *COSATU Background Document*, <www.cosatu.org.za/docs/aboutcos.htm> (17.12.1999).
- GORZ, A. (1999) "A new task for unions: The liberation of time from work," MÜNCK, R./ WATERMAN, P. (eds.), *Labour Worldwide in the Era of Globalization: Alternative Union Models in the New World Order* (London: MacMillan): 41-63.
- HYMAN, R. *An emerging agenda for trade unions*, <www.ilo.org/public/english/bureau/inst/research/network/hyman.htm>, (12.01.2000).
- HYMAN, R. (1999), "Five alternative scenarios for West European unionism," MÜNCK, R./ WATERMAN, P. (eds.), *Labour Worldwide in the Era of Globalization: Alternative Union Models in the New World Order* (London: MacMillan): 121-130.
- ICFTU. (1996), *Policies Adopted by the 16th World Congress of the ICFTU*, <www.icftu.org>, (17.12.1999).
- İŞIKLI, A. (1997), *Sosyalizm, Kemalizm ve Din* (Ankara:Tüze Yayıncılık).
- İŞIKLI, A. (1995), *Sendikacılık ve Siyaset* (Cilt 1) (Ankara: Öteki Yayınları).
- KARAKOYUNLU, E. (1996) "Değişim ve Değişim Karşısında Sendikacılık," *Mercek* (Yıl.1, Sayı.2): 95-105.
- MANTSIOS, G. (ed.) (1998), *A New Labor Movement For the New Century* (New York: Monthly Review Press).
- MARTENS, H.M / MITTER, S. (eds.) (1994) *Women in Trade Unions: Organizing the Unorganized* (Geneva: ILO).
- MOODY, K. (1997), "American Labor: A Movement Again?," *Monthly Review* (Vol.49, No.3):63-79.
- MÜNCK, R. (1986), *The New International Labour Studies: An Introduction* (London: Zed Books).
- MÜNCK, R. (1998) *Labour in the Global: Discourses and Practices*, <www.antenna.nl/~waterman/Pages/general/munck2.htm>, (14.12.1999).
- MÜNCK, R. (1999), "Labour Dilemmas and Labour Future," MÜNCK, R./ WATERMAN, P. (eds.), *Labour Worldwide in the Era of Globalization: Alternative Union Models in the New World Order* (London: MacMillan): 3-23.
- ÖZÜÇÜRLÜ, M./ BEŞELİ, M. (1995), "İşçi Sınıfı Hareketinde Yeni Uluslararası Eğilimler," *Mürekkep* (Sayı.3-4): 26-32.
- PEERY, N. (1997), "The Birth of New Proletariat," DAVIS, J. et.al (eds.) *Cutting Edge: Technology, Information, Capitalism and Social Revolution* (London: Verso) :297-302.
- RIFKIN, J. (1995). *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Down of the Post-Market Era* (New York: G.O. Putnam's Sons).

- ROMAN, R./ ARREGÜI, E.V. (1997), "Zapatismo and the workers movement in Mexico at the end of the century," *Monthly Review* (Vol.49, No.3):99-115.
- SALOMON, M. *Don't sit on an NGO!*, <www.world-psi.org/english/focus/articles/ngo.html>, (20.12.1999).
- SCIPS, K (1992), "Understanding the New Labor Unions of the 'Third World': The Emergence of Social Movement Unionism," *Critical Sociology* (Vol.19, No.2): 81-101. (Özet çevirisi için *Sınıf Hareketinde YÖN*, (sayı.7, Mart-Nisan 1999):14-17.
- SCIPS, K (1996), *Communicating Labor Internationalism: The KMU's 'International Solidarity Affair'*, <www.antenna.nl/waterman/Pages/general/scips.htm>, (17.12.1999).
- SIVANANDAN, A. (1997), "Heresies and Prophecies: The Social and Political Fallout of the Technological Revolution," DAVIS, J. et.al (eds.), *Cutting Edge: Technology, Information, Capitalism and Social Revolution* (London: Verso) : 287-296.
- SONN, H. (1997), "The 'Late Blooming' of the South Korean Labor Movement," *Monthly Review* (Vol.49, No.3):117-129.
- ŞENKAL, A. (1999), *Sendikasıız Endüstri İlişkileri* (Ankara: Kamu-İş Yayınları).
- THOMPSON, E.P. (1986), *The Making of the English Working Class* (London: Penguin Books).
- THORPE, V. (1999), "Global Unionism: The Challenge," MÜNCK, R./ WATERMAN, P. (eds.), *Labour Worldwide in the Era of Globalization: Alternative Union Models in the New World Order* (London: MacMillan): 218-228.
- TOKSÖZ, G. (1999), *Gelişmiş ülkelerde İşsizlik üzerine Güncel Tartışmalar* (Ankara: İmaj).
- TREANOR, P. *Nine Characteristics of the New Inequality in Europe*, <<http://web.inter.nl.net/users/Paul.Treanor/new.ineq.html>>, (17.12.1999).
- VAVI, Z. (1999), *Globalisation and Social Justice: the Trade Union View*, <www.cosatu.org.za/speeches/1999/zv991112.htm>, (05.01.2000).
- WAGHORNE, M. Seattle 1999: *What Unions Want the WTO To Do*, <<http://www.world-psi.org/english/focus/articles/wtoseattle.htm>>!, (06.01.2000).
- WATERMAN, P. (1998), *Globalization, Social Movements and the New Internationalism* (London: Mansell).
- WATERMAN, P. *The Brave New World of Manuel Castells*, <www.antenna.nl/~waterman/Pages/peters/castells.htm>, (22.12.1999).
- WEBSTER, E / ADLER, G. (1999) "The labour movement, radical reform and the transition to democracy in South Africa," MÜNCK, R./ WATERMAN, P. (eds.), *Labour Worldwide in the Era of Globalization: Alternative Union Models in the New World Order* (London: MacMillan):133-157.
- WOOD, E.M. (1996), *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism* (Cambridge: Cambridge University Press).
- YÖN (1997), *Toplumsal Hareket Sendikacılığı* (İstanbul: Yön Yayınları).